

Часопис / *Journal*

◇ ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ◇
◇ *Economics of Agriculture* ◇

Основан 1954. године / *Established 1954*

Издавачи / *Publishers*

Друштво аграрних економиста СЦГ, Београд
The Society of Agricultural Economists of SCG
Институт за економику пољопривреде, Београд (Србија)
Institute of Agricultural Economics, Belgrade
Академија економских наука, Букурешт (Румунија)
Academy of Economic Studies, Bucharest (Romania)

Главни и одговорни уредник / *Editor in Chief*

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / *Editorial Board*

др Богдан БУЛАТОВИЋ	Prof. Đojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Владимир ГРБИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Eugenia SEROVA, Ph. D., Institute for Transition and Economy, Moscow, Russia
др Весна ПОПОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Симо СТЕВАНОВИЋ	Prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	
др Данило ТОМИЋ	
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / *Lecturer*

Ана ПЕТРОВИЋ

Адреса уредништва / *Editorial office*

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2781-183; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu
Belgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2781-183; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE**

CONTENT

Danilo Tomić at all INTELLECTUAL CAPITAL AND SUSTANABLE THE COMPETITION'S AGROBUSINESS IN REPUBLIC OF SERBIA	7
Nebojša Novković CONDITIONS AND POSSIBILITIES FOR INCREASNG THE AGRIBUSINESS IN RURAL AREAS	15
Živojin Petrović at all DEVELOPMENT OF LOCAL AGRICULTURAL EXTENSION SERVICE AND EMPLOYMENT OF AGRUCULTURAL EXPERTS	25
Srđan Šljukić AGRICULTURAL COOPERATIVES AND RURAL DEVELOPMENT	41
Jelena Nestorov-Bizonj ZAPOŠLJAVANJE U ZADRUGARSTVU-SPREČAVANJE ODLIVA MLADIH KADROVA IZ RURALNIH PODRUČJA	53
Drago Cvijanović at all EMPLOYMENT POSSIBILITIES IN RURAL AREAS OF SERBIA- THE FACTOR OF PRODUCTION INCREMENT AND FOOD EXPORT	61
Petar Sekulić at all SOIL FERTILITY OF AGRICULTURE LAND ON PRIVATE-OWNED SECTOR IN VOJVODINA	73
Danilo Tomić at all SUSTANAIBLE AGRICULTURE – AS A BASE OF RURAL DEVELOPMENT: EUROPEAN EXPIRENCE	85
Branko Mihailović at all THE ECOLOGICAL MANAGEMENT CONSULTANCY AND ENVIROMENTAL PROTECTION	91
Zoran Simonović, Drago Cvijanović KORIŠĆENJE POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA U DRŽAVNOJ SVOJINI PREMA NOVOM ZAKONU	101
BOOK REVIEW	109

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ**

САДРЖАЈ

Данило Томић и сарадници ИНТЕЛЕКТУАЛНИ КАПИТАЛ И ОДРЖИВА КОНКУРЕНТНОСТ У АГРОПРИВРЕДИ СРБИЈЕ	7
Небојша Новковић ПОДСТИЦАЊЕ УНАПРЕЂЕЊА АГРОБИЗНИСА И ЗАПОСЛЕНОСТИ У РУРАЛНИМ СРЕДИНАМА	15
Живојин Петровић и сарадници РАЗВОЈ ЛОКАЛНЕ САВЕТОДАВНЕ СЛУЖБЕ И ЗАПОШЉАВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ СТРУЧЊАКА	25
Срђан Шљукић ЗЕМЉОРАДНИЧКО ЗАДРУГАРСТВО И РУРАЛНИ РАЗВОЈ	41
Јелена Несторов-Бизоњ ЗАПОШЉАВАЊЕ У ЗАДРУГАРСТВУ-СПРЕЧАВАЊЕ ОДЛИВА МЛАДИХ КАДРОВА ИЗ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА	53
Драго Цвијановић и сарадници ЗАПОШЉАВАЊЕ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ - ЧИНИЛАЦ ПОВЕЋАЊА ПРОИЗВОДЊЕ И ИЗВОЗА ХРАНЕ	61
Петар Секулић и сарадници ПЛОДНОСТ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПОВРШИНА НА ПРИВАТНОМ СЕКТОРУ У ВОЈВОДИНИ	73
Данило Томић и сарадници ОДРЖИВА ПОЉОПРИВРЕДА – ОСНОВА РУРАЛНОГ РАЗВОЈА: ЕВРОПСКА ИСКУСТВА	85
Бранко Михаиловић и сарадници ЕКОЛОШКИ МЕНАџМЕНТ КОНСАЛТИНГ И ЗАШТИТА СРЕДИНЕ	91
Зоран Симоновић, Драго Цвијановић КОРИШЋЕЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА У ДРЖАВНОЈ СВОЈИНИ ПРЕМА НОВОМ ЗАКОНУ	101
ПРИКАЗ КЊИГЕ (В. Поповић, Б. Катић)	109

strana za reklamu

ПОДСТИЦАЊЕ УНАПРЕЂЕЊА АГРОБИЗНИСА И ЗАПОСЛЕНОСТИ У РУРАЛНИМ СРЕДИНАМА

Н. Новковић¹

Абстракт: У раду је спроведена анализа кретања запошљавања у пољопривреди и прерађивачкој индустрији Војводине. Посебно су анализирана кретања запослености на сељачким газдинствима, а посебно у пољопривредним предузећима. Према пописима становништва из 1991. и 2002. године, број активног пољопривредног становништва смањен је за 16,10% (са 149.583 на 125.506), а удео активног пољопривредног становништва у укупном активном за 20,35%. Број запослених радника у пољопривредним предузећима у Војводини смањен је са 46.238 у 2001, на 41.399 у 2004, односно на 35.989 (стање на дан 31.03.2006).

Могућности заустављања ових негативних токова у пољопривреди налазе се у следећем: Интензивирању пољопривредне производње (наводњавању, развоју повртарства, сточарства, воћарства и виноградарства) и развоју малих и средњих предузећа у агробизнису.

У оба случаја неопходно је створити одговарајуће услове и подстицајне мере за њихов развој. У првом случају, за развој пољопривреде у Војводини неопходно је: развити прехрамбену индустрију (повећати тржиште); стимулисати изградњу и коришћење система за наводњавање; стимулисати инвестирање у рурална подручја; уредити земљишни фонд (комасација).

Сем наведених мера, за развој агробизниса у руралним подручјима Војводине неопходно је и: уредити инфраструктуру (путеви, водовод, канализација, телекомуникационе везе); развити институције за развој малог бизниса; спроводити перманентну едукацију; пореском политиком и политиком запошљавања фаворизовати развој малих и средњих предузећа у руралним срединама.

---

¹ Др Небојша Новковић, редовни професор, Пољопривредни факултет, Нови Сад

Савремена пољопривредна производња је мултифункционална, што значи да се пољопривредни ресурси не корисне за производњу хране, већ и за друге намене (производњу енергије, лековито биље, лов, риболов, туризам итд.)

Кључне речи: развој, агробизнис, запошљавање

1. Увод

Предмет истраживања у овом раду су могућности развоја агробизниса и запошљавања у руралним подручјима. Основна хипотеза на којој се базира ово истраживање је да само привредни развој руралних подручја омогућава развој запослености.

Циљ истраживања је да се, на основу квантитативне и квалитативне анализе запослености, постојећих привредних услова и достигнутог нивоа привредног развоја, дефинишу услови и подстицајне мере за унапређење агробизниса у руралним срединама.

Да би се остварио циљ истраживања у овом раду било је неопходно спровести:

- Анализу кретања запослености у пољопривреди и то посебно на сељачким газдинствима и посебно у пољопривредним предузећима и задругама,
- Реалне могућности запошљавања кроз развој агробизниса и
- Дефинисање потребних услова и подстицајних мера за развој агробизниса.

2. Анализа запослености

Анализа кретања запошљавања у пољопривреди посебно је спроведена за сељачка газдинства а посебно за пољопривредна предузећа и прехрамбену индустрију у Војводини. Кретање пољопривредног становништва, према пописима становништва из 1991. и 2002. године приказано је у табели 1.

Табела 1. Промене пољопривредног становништва Војводине
Table 1. Changes in Agricultural population of Vojvodina Region

Категорија	1991.	2002.	Индекс	% промене
Пољопривредно становништво	269.438	215.147	79,85	-2,02
Активно становништво	149.583	125.506	83,9	-1,58
Удео активног у пољопривредном становништву	55,52	58,33	105,06	0,45
Удео активног пољ. у укупном активном становништву	17,2	13,7	79,65	-2,05
Удео пољопривредног у укупном становништву	13,7	8,6	62,77	-4,14

На основу података из табеле 1 може се видети да је пољопривредно становништво у периоду између два пописа становника смањено за преко 1/5. Активно становништво нешто је спорије смањивано, тако да се повећао удео активног становништва у укупном пољопривредном становништву Војводине. Такође, приметно је и смањење удела активног пољопривредног становништва у укупном активном становништву Војводине, тако да је проценат учешћа опао испод 14%.

Смањен је и удео укупног пољопривредног становништва у укупном становништву Војводине на испод 9%. За очекивати је да ће се ове тенденције наставити и у наредном дугорочном периоду.

Промене броја запослених радника у пољопривредним предузећима и земљорадничким задругама у Војводини у периоду 2001-2006. година приказане су у табели 2.

Табела 2. Промене броја запослених радника у пољопривредним предузећима и задругама у Војводини

Table 2. Change of Agricultural Workers in Voivodina Region.

	Сектори		
	Укупно	Пољопривреда	Рибарство
	Број		
2001.	404.872	46.238	625
2002.	382.236	44.073	604
2003.	361.527	40.563	571
2004.	407.842	413.239	871
2006.*	530.279	35.989	802
	%		
2001.	100	11,4	0,2
2002.	100	11,5	0,2
2003.	100	11,2	0,2
2004.	100	10,2	0,2
2006.*	100	6,79	0,2

* Стање 31.03.2006.

У посматраном периоду број радника у предузећима у пољопривреди смањен је за преко 10.000 радника, односно мањи је за 22% и учешће запослених радника у пољопривреди у укупном броју запослених смањено је са 11,4 на 6,79%.

Услед незавршеног процеса приватизације пољопривредних предузећа и њиховог спорог развоја, реално је очекивати да ће се у наредних неколико година и даље смањивати број запослених у пољопривредном предузећима.

Интересантне су тенденције запошљавања у прехранбеној индустрији у Србији и Војводини у периоду 1998-2003 (табела 3).

У посматраном периоду, број запослених у производњи прехранбених производа и производњи шећера показује тенденцију смањивања и у Србији и у Војводини, док је повећан број запослених у

производњи кондиторских производа, нарочито у Војводини. Ова делатност је једна од ретких у привреди која бележи повећање броја запослених. Ове тенденције су позитивне и охрабрујуће и за очекивати је и у будућности да ће се са развојем агробизниса повећати запосленост у вишим фазама прераде пољопривредних производа.

Табела 3. Запосленост у прехранбеној индустрији, индустрији шећера и кондиторској индустрији Србије у периоду од 1998. до 2003. године
Table 3. Numer of of Workers in Food Industry, suigar factories and Conditory Industry in the Period 1998-2003.

Делатност	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.
Србија*						
Производња прехранбених производа	82.997	79.016	77.891	64.548	62.428	57.969
Производња шећера	5.480	5.225	4.783	4.661	4.212	3.734
Производња кондиторских производа	9.071	9.149	9.469	9.114	9.706	9.552
Централна Србија						
Производња прехранбених производа	41.099	41.035	39.586	32.397	31.473	28.555
Производња шећера	1.288	1.286	1.133	808	646	580
Производња кондиторских производа	6.808	7.034	7.305	6.531	7.117	6.912
Војводина						
Производња прехранбених производа	39.260	37.981	38.305	32.151	30.955	29.414
Производња шећера	4.192	3.939	3.650	3.853	3.565	3.154
Производња кондиторских производа	2.263	2.115	2.164	2.583	2.589	2.641

* Без Косова и Метохије

Извор: Стојановић, В. (2005), стр. 40

3. Повећање запослености – могућности развоја агробизниса

Могућности заустављања негативних токова запошљавања у пољопривреди налазе се у њеном развоју. Када су у питању сељачка газдинства, њихов развој и могућности повећаног запошљавања леже у:

- Интензивирању пољопривредне производње и
- развоју малих и средњих предузећа у агробизнису

Основа за интензивирање пољопривредне производње у Војводини лежи у повећању површина у наводњавању, што треба да подстакне и интензивирање структуре производње, односно повећање површина под повртарским биљем, воћњацима и виноградима и крмним биљем, што је предуслов за развој сточарства. Интензивирање, како појединих линија производње, тако и структуре производње и концентрације сточног фонда могуће је до нивоа „одрживог развоја пољопривреде“, односно до нивоа оптималне концентрације сточарства и производње стајњака.

Сељачка газдинства малих капацитета, да би опстала, неопходно је да се преоријентишу на виши степен финализације сопствене производње, оснивањем и развојем малих и средњих предузећа у агробизнису. Могућности развоја малих и средњих предузећа у агробизнису Војводине налазе се у производњи инпута за пољопривреду (радна одела, алати, амбалажа итд.), производњи енергије (уље уљане репице, електрична енергија из ветра), прерада лековитог биља (чајеви), производња сувенира, туристичке услуге, лов, риболов, угоститељство.

У сфери прехранбене индустрије у Војводини, сем развоја капацитета и повећања степена њиховог коришћења (што је ограничено могућностима пласмана), значајан је развој технологија и увођење система квалитета и стандардизације.

4. Услови и подстицајне мере развоја агробизниса у руралним подручјима

Најзначајнији услови и подстицајне мере за развој агробизниса у руралним подручјима Војводине су:

- Стимулација изградње и коришћења система за наводњавање,
- Стимулација и повећање инвестирања у рурална подручја,
- Уређење и рационално коришћење земљишног фонда,
- Уређење инфраструктуре и развој установа у руралним подручјима,

- Државне инвестиције у развој предузећа у селима,
- Развој институција за развој малог агробизниса и предузетништва,
- Едукација руралног становништва,
- Развој задругарства и саветодавства.

И поред изузетних водних ресурса у Војводини, њихов степен искоришћености је изузетно мали. Један (по мишљењу аутора) од најзначајнијих разлога за њихово минимално коришћење лежи у економским условима за њихову експлоатацију.

Услуге јавног предузећа за водопривреду су непримерено скупе за пољопривреду, у односу на квалитет који јој пружају. И поред изграђености примарне каналске мреже, експлоатација водних ресурса за потребе пољопривреде је симболична. Републички и покрајински фондови за развој пољопривреде требало би значајнија кредитна средства, под повољним условима да усмере у набавку опреме и системе за наводњавање, фискална политика требало би да пореским ослобађењима стимулише газдинства која користе системе за наводњавање, а из аграрног буџета требало би и регресирати услуге водопривредних предузећа газдинствима која користе водне ресурсе за наводњавање.

Стимулативне мере, које би побољшале инвестирање у рурална подручја биле би ослобађање или смањењем доприноса за запошљавање у руралним срединама, повољнија пореска и кредитна политика, финансијски подстицаји развоја агробизниса од стране државе, републике и локалне самоуправе.

Уређење земљишног ресурса и рационално коришћење земљишног фонда је у данашње време један од најважнијих проблема пољопривреде Војводине. Изопштавање државног земљишта из пољопривредних предузећа у процесу приватизације, недоношење Закона о реституцији државног земљишта по општинама изазвали су велике проблеме и штете по пољопривреду.

Ублажавање негативних последица, нестручних, политичких и краткотрајних интереса државних институција, како на нивоу Министарства пољопривреде, тако и локалне самоуправе могуће је на следећи начин. С обзиром да се овај проблем углавном односи на Војводину, на нивоу Покрајине потребно је направити биланс државног земљишта и биланс државног земљишта које потражују бивши власници. Потребно је, затим формирати стручно тело које би управљало државним земљиштем, али тако што би приоритет дало дугорочним интересима пољопривреде, уз уважавање законских права сукцесорима. То превентивно значи, да би било потребно

спровести неки вид комасације пољопривредног земљишта по општинама Војводине. Државно земљиште могло би се користити на различите начине (имајући у виду интересе пољопривреде):

- Вратити парцеле ранијим власницима у складу са законом,
- Вратити им парцеле које не би угрозиле комасационо земљиште.
- Исплатити ранијим власницима правничку надокнаду за незаконито узето земљиште,
- Дати државно земљиште као докапитализовану вредност државе пољопривредним предузећима и
- Формирати државна предузећа од државног земљишта у циљу повећања запошљавања, развоја експерименталног и научног рада и пољопривредног саветодавства.

Дугорочно посматрано, ефекти овакве државне политике према пољопривредном земљишту били су неправедно већи од краткорочног „рангирања“ овог привредног ресурса и политичких и економских интереса локалне самоуправе.

Пољопривредно земљиште, као државни ресурс треба да представља основу за приоритете у Државном инвестиционом плану Србије. То значи да би Србија, као што улаже у развој планинарског туризма, инвестирањем у жичаре и уређење терена за скијање, требало да улаже у оптимално коришћење свог пољопривредног земљишта, кроз развој пољопривредних предузећа, експерименталних станица, научних института, туристичких атракција и других, профитабилних начина мултифункционалног коришћења пољопривредног земљишта.

Посебну улогу у развоју малог бизниса и предузетништва свуда у свету имају институције. Када је у питању агробизнис значајне инвестиције су технолошки проблеми, гаранцијски фондови и саветодавне институције за развој агробизниса.

Привредни развој руралних подручја мора бити праћен општим друштвеним развојем, односно општом едукацијом руралног становништва и едукацијом у техничком, технолошком, образовном, културном, еколошком, и не на последњем месту, економском смислу.

За опстанак и развој сељачких газдинстава од посебног су значаја даљи развој задругарства и пољопривредног саветодавства, врста, као установе која у интересу пољопривреде треба да усклади циљеве државе и циљеве сељака и буде институција за имплементацију аграрне политике.

5. Закључак – мултифункционалност пољопривреде

Као закључак ових истраживања намеће се потреба за мултифункционалним развојем пољопривреде. Мултифункционалност пољопривреде подразумева коришћење ресурса пољопривреде не само за производњу хране, већ и за друге намене које воде уже привредном развоју, односно за производњу енергије, услуге у сфери туризма, угоститељства, здравства, риболова, лова....

Да би то било реализовано, неопходна је активна политка државних институција у интересу развоја аграра (а не политичких интереса и краткорочних циљева). Активна дугорочна аграрна политка подразумева формулисање концепта развоја пољопривреде (мултифункционални одрживи развој), развој институција, законодавства, субвенција и инвестиција у пољопривредне ресурсе.

Активна аграрна политка развоја пољопривредних ресурса и агробизниса мора бити праћена адекватним образовањем пољопривредних произвођача и предузетништва и развојем институција.

Литература

1. Новковић, Н., Шомођи, Ш. (2001): Организација у пољопривреди, Пољопривредни факултет, Нови Сад
2. Новковић, Н. (2003) Правци развоја малог бизниса у агропривреди Војводине, Економика предузећа 3-4, Савез економиста Србије, Београд, 128-132
3. Новковић, Н. (2003) Програм привредног развоја АП Војводине (П Д ЕО ЕКОНОМИЈА – АГРОКОМПЛЕКС (94-102), Елаборат, Извршно веће АП Војводине, Нови Сад, 230стр
4. Стојановић, В. (2005): Могућности унапређења кондиторске индустрије Србије, докторске дисертација, Пољопривредни факултет, Нови Сад

Примљено: 14.03.2007.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 631.153:711.3

**CONDITIONS AND POSSIBILITIES FOR INCREASNG THE
AGRIBUSINESS IN RURAL AREAS**

Nebojsa Novkovic, Ph.D.

Faculty of Agriculture, Novi Sad

Abstrakt

In this paper, the movement of employs in Vojvodina agriculture and food industry was analysed. The negative trends in employment can be stoped by develop of agriculture and food industry. Possibilities for devevelopment are: Intensfication of agricultural production to the “ecology acceptable” level, and development of S.M.E.

Conditions and mesures for that are:

- Development of infrasructure,
- Regulation of land fond (especiali state land),
- Development of institution of S.M.E. in a rural areas.
- Permantly education, and
- Multy-functionaly usage of agricultura resources.

Key words: development, agribusiness, emplyment

Author's address:

Nebojsa Novkovic, Ph.D.¹
Poljoprivredni fakultet
Trg D. Obradovica 8,
Novi Sad, Srbija
E- mail: nesann@polj.ns.ac.yu

РАЗВОЈ ЛОКАЛНЕ САВЕТОДАВНЕ СЛУЖБЕ И ЗАПОШЉАВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ СТРУЧЊАКА *

Ж. Петровић¹, Марица Миладиновић, Марина Новаков

Сажетак: Пољопривредно саветодавство је један од најважнијих чинилаца од кога зависи модернизација војвођанске пољопривреде и села. Нажалост, саветодавство у Војводини није развијено у односу на потребе војвођанских сељака/фармера. У Војводини сада делује 13 пољопривредних станица и само 82 стручњака чији је примарни задатак саветодавствени рад. Проблем се може релативно успешно превазићи стварањем локалне саветодавне службе од пољопривредних стручњака који су остали /или ће остати/ без посла, као и оних који до сада нису били запослени. Локална саветодавна служба била би у систему садашњих пољопривредних станица и њихових програма саветодавног рада.

Кључне речи: пољопривредно саветодавство, локална саветодавна служба, програм запошљавања пољопривредних стручњака у локалној саветодавној служби.

Осврт на пољопривредно саветодавство и његов значај за развој пољопривреде и села

Пољопривредно саветодавство као пракса има дугу традицију, нарочито у развијеним друштвима са развијеном пољопривредом. Последњих деценија саветодавна пракса уобличио се и као наставна и истраживачка

---

* Рад је део истраживања на пројектима: „Мултифункционалност пољопривреде и рурални развој у функцији укључења Р. Србије у Европску Унију“ и „Социјално-економске и културне карактеристике и потенцијали Војводине као чинилац регионалног повезивања и интеграције у Европу“, које финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Др Живојин Петровић, доцент, Марица Миладиновић, истраживач-приправник, Марина Новаков, истраживач-приправник, Департман за економику пољопривреде и социологије села, Пољопривредни факултет, Нови Сад

дисциплина под називом **Саветодавна наука**¹. Као наставни предмет, Саветодавна наука је саставни и врло битан део образовања пољопривредних стручњака у свим развијеним друштвима, као и неким друштвима у транзицији која, реформишући образовање у пољопривредном школству, настоје да подстакну развојне процесе у пољопривреди и селу². Истовремено, владе свих друштава настоје да развију и реформишу пољопривредно саветодавство и пољопривредна истраживања, обзиром на познату и потврђену чињеницу да се улагање у овај сектор вишеструко исплати³.

На нивоу појмовног одређења саветодавство је еволуирало током времена, онако како су се развијала саветодавна пракса и отварали проблеми које је требало дефинисати и теоријски осмислити. Иако анализа самог саветодавства није предмет овог рада, указујемо само на неке основне информације о еволуцији саветодавства, не због доктринарно-теоријских разлога, него због циљева овог рада и реформи пољопривредних станица које треба да имају водећу улогу у пољопривредном саветодавству Војводине.

Рани концепт (и пракса) саветодавства полазио је од тога да су саветодавци у улози експерата у односу на сељака/фармера; саветодавци (и саветодавна служба) треба да пренесу фармерима производно-техничка знања, саветодавци су у улози „пошиљаоца“ поруке (знања), а сељаци/фармери у улози „слушаоца“ и „пријемника“. Овакав концепт у први план истиче **образовну** димензију саветодавства у односу на сељаке/фармере, а типична одредба овако схваћеног саветодавства јесте схватање Maunder-а: „Саветодавство је служба или систем који помаже људима на фарми, кроз

---

¹ Саветодавна наука је врло комплексна дисциплина и заснива се на знању из Руралне социологије, Комуникологије, Социјалне психологије, образовање одраслих, Менаџмент, Теорију система, Социјалну антропологију и друге друштвене науке. Вид. Ceas Leuwis, A. W. van den Ban, (2004), *Communication for rural innovation: Rethinking agricultural extension*, Blackwell Publishing, Oxford, UK с. 37.

² Као наставни предмет Пољопривредно саветодавство још увек не постоји на нашим пољопривредним факултетима. Тек у новије време једино је на Економском факултету у Суботици уведено **Аграрно саветодавство** у образовање студената Агроекономског смера.

³ Јавна улагања у пољопривредно саветодавство и истраживања битно доприносе пољопривредном расту, уз високу стопу повраћаја уложених средстава и за релативно кратак период. Неке студије показују да су јавне инвестиције у овај сектор допринеле са 25 до 50 % расту пољопривреде САД. Вид. Røling Niels, (1988), *Information Systems in Agricultural Development*, Cambridge University Press, New York, с. 192-193. Такође и A. W. van den Ban, H. S. Hawkins, (1996), *Agricultural Extension*, Blackwell Science, Oxford, UK, с. 15

образовне процедуре, у побољшању фармерских метода и техника, повећавајући ефикасност производње и доходак, побољшавајући њихов ниво живота и подизање друштвених и образовних стандарда¹.

Овај, као и многи други рани концепти „просвећеног“ саветодавства, како их дефинише Leuwis, заснива се на веровању да су пољопривредне и друге сродне науке и резултати научних истраживања „мотор“ модернизације пољопривреде, те да ће „усвајањем научно заснованих иновација, и утемељењем њихових поступака и одлука у рационалне научне вештине и процедуре, фармери и пољопривреда имати готово аутоматску корист“².

Показало се, нарочито од 70-их година 20. века и касније, да сцијентистички став о значају пољопривредних наука и резултатима њихових истраживања као неутралним и објективним чиниоцима прогреса пољопривреде нема оправдања онолико колико се веровало³, и да су процеси ширења и увођења научно заснованих и других иновација, као и промене које тај процес изазива у самој фармерској пракси, врло сложени⁴.

То се одразило и на схватање пољопривредног саветодавства и његове улоге. Уместо саветодавства са наглашеном образовном димензијом, развија се нови концепт према коме се улога саветодаваца и саветодавних организација схвата као **подршка фармерима у одлучивању и решавању** властитих проблема, при чему фармери, у процесу комуникације са саветодавцем, имају врло активну улогу с циљем да се мотивишу и оспособе да самостално решавају своје проблеме. Типичан пример таквог схватања јесте схватање А. W. van den Bana који саветодавство, у развијенијој форми, дефинише као **процес** у коме саветодавци треба да помогну фармерима да **анализирају** своју садашњу и очекивану ситуацију; да **постану свесни** својих проблема и остваре увид у њих; да повећају и боље организују **своје знање**; да донесу **оптималан избор** за решавање својих проблема у складу са објективним могућностима и алтернативама, и да се у складу са тим **одговорно** понашају; да саветодавци повећају **мотивацију** фармера да

¹ Наведено према, Cees Leuwis, A. W. van den Ban, (2004), с. 23

² Исто, с. 23

³ Вид. Richard Levins, (1990), *Nauka i progres: sedam progresističkih mitova*, Ekonomika poljoprivrede, број 7-8, Београд, с. 309-315. Шире о сцијентистичком схватању и критици тих гледиште у: Peter Berger, (1991), *Sociologija u novom ključiu*, Градина, Ниш. О етичким и другим проблемима проблемима истраживања у биотехнологији у: Frensis, Fukujama, (2003), *Naša posthumana budućnost, Posledice biotehnoške revolucije*, CID, Podgorica.

⁴ Cees Leuwis, A. W. van den Ban, (2004), с. 129-143

спроводе своје одлуке и да им помогну да побољшају властите вештине у **процесу одлучивања** приликом решавања проблема на својим фармама¹.

У најновије време развио се и **трећи концепт** саветодавства. Он је настао као последица најновијих промена у пољопривреди и селу, али и сазнања да ефекти саветодавства не зависе само од односа саветодавац – фармер, већ да на промене у фармерској пољопривреди утичу како ендогени тако још и више **егзогени** чиниоци који произилазе из сфере глобалног друштва и регионалних и локалних специфичности. Тај концепт би се могао условно дефинисати као динамичан **процес изградње мреже односа друштвеног учења и преговарања**, у који су укључени сви актери од којих зависе промене у фармерској пракси и селу. У те актере спадају фармери и њихове породице, њихова локална знања и културе, саветодавци и саветодавне организације, образовне и научноистраживачке организације у пољопривреди, фармерске асоцијације и невладин сектор, произвођачи инпута за пољопривреду, прометне организације и банке, локалне институције и институције глобалног друштва, нарочито министарства пољопривреде од чијих мера директно зависе промене у пољопривреди и руралним друштвима.

У оквиру овог концепта полази се од неколико основних принципа чије је практично остварење довело до значајних промена **циљева, функција и садржаја** саветодавства, као и карактера саветодавног рада у односу на претходне концепте и саветодавну праксу. (1) Саветодавство није једносмеран процес који се одвија на релацији саветодавац – фармер, него **вишесмеран** процес у коме учествују фармери, саветодавци и све друге институције и организације које су релевантне за промену фармерске праксе; задатак саветодаваца је знатно сложенији јер треба да анимирају све актере, препознају њихове различите интересе који су често противречни и супротни интересима фармера и сл. (2) Сходно овоме, уместо раније оријентације према **индивидуалним променама** (на нивоу појединачних фарми), задатак саветодавства је да обезбеди усвајање **нових (колективних) образаца координације** у активностима свих релевантних актера од којих промене фармерске праксе зависе. (3) Потребно је напустити ранију праксу, која се показала погрешном, по којој је саветодавство функционисало на чврсто **дефинисаним упутствима, регулативи и планирању** „одозго“; уместо тога, цео процес и праксу **треба децентрализовати**, планирање треба да се одвија „одоздо према горе“ уз високу **патриципацију** свих актера, пре свега фармера и локалних заједница. (4) Потребно је темељно променити само

---

¹ Према А. W. van den Ban, H. S. Hawkins, (1996), с. 11. Види Cees Leuwis, A. W. van den Ban, (2004), с. 24-25

схватање о променама фармерске праксе, иновацијама, ширењу иновација и увођењу иновација; кључни моменат састоји се у промени схватања да иновације и промене фармерске праксе немају само своју **материјално-техничку компоненту**, како се дуги низ деценија мислило, него и **социјално-организациону** која је подједнако битна и најчешће пресудна за успех саветодавног рада у промени фармерске праксе¹.

Ових неколико основних напомена о еволуцији саветодавства у великој мери одсликавају и **развој саветодавне праксе појединачних земаља**. Мање развијена друштва, са својим „саветодавством“, још нису достигла ни ступањ **ране фазе** у којој је главни задатак саветодаваца да успешно пренесу производно-техничка знања фармерима; саветодавство других, развијених земаља је у **раној фази** или у фази пружања **подршке фармерима да донесу добре одлуке, развију свест о властитим проблемима и знања и вештине како да их превазиђу**; најразвијеније земље, као што је нпр. Холандија, већ увелико „практикују“ саветодавство као **мрежу односа друштвеног учења и преговарања свих актера од којих зависи промена фармерске праксе**, даљи развој пољопривреде и села као друштвене заједнице (проблеми односа пољопривредног саветодавства и руралног развоја).

Пољопривреда саветодавна служба Војводине: основна обележја и развој локалне саветодавне организације и програм запошљавања пољопривредних стручњака

Окосницу пољопривредне саветодавне службе Војводине чини 13 пољопривредних станица (агрозаводи, агроинститути). Од раних шездесетих година када су основане, пољопривредне станице су првенствено деловале на унапређењу друштвеног сектора пољопривреде. Последњих неколико година очљиво је померање тежишта њиховог рада према сељачкој пољопривреди.

Ако бисмо досадашњи рад пољопривредних станица сврстали према претходно наведеним концептима пољопривредног саветодавства, може се

---

¹ Cees Leuwis, A. W. van den Ban, (2004), исто, с. 26. О партиципативном приступу вид. Самарџија, Ј., (2004), *Примена партиципативних метода у руралносоциолошким истраживањима и планирању руралног развоја*, Економика пољопривреде, година LI, број 1-2, Београд. О партиципацији у контексту пољопривредног саветодавства. Вид. Cees Leuwis, с. 247- 259; такође и Hartmut A., Herbert B., Georg D., Eberhard G., Volker H., Peter K., Gerhard P., Rolf S., (1989), *Rural Development Series, Agricultural Extension, Vol. 1, Basic Concepts and Methods*, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Eschborn, с. 48-51.

закључити да се стручњаци пољопривредних станица Војводине претежно баве преношењем (трансфером) знања и технологија (рана фаза). То ће несумњиво бити њихов основни задатак и у будућности, имајући у виду налазе из емпиријских истраживања ставова пољопривредних стручњака о недостатку производно-техничких знања војвођанских сељака.¹

Констатацију да се стручњаци пољопривредних станица Војводине претежно баве преношењем производно-техничких знања потврђују информације из таб. бр.1. Подаци показују врло високо учешће (82,6%) савета из групе производно-техничких знања, при чему је, последњих година, дошло до благог померања у раду стручњака пољопривредних станица према новим областима саветодавног рада (комерцијални савети 9,3%, рад на едукацији – 6,8% и рад на оснивању асоцијација произвођача – 1.3%)².

---

¹ Вид. Самарџија, Ј., Ж. Петровић, Д. Јанковић, (2003), *Знање и модернизација пољопривредне производње*, „Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја“, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Нови Сад

² Информације из табеле бр. 1 настале су на основу Типологије савета и услуга. На Типологији су радили Ж. Петровић, Д. Јанковић и Ј. Чикић, за потребе пољопривредних станица Војводине и Секретаријата пољопривреде, водопривреде и шумарства АП Војводине. На статистичкој обради података радили су Д. Јанковић и М. Миладиновић. Податке је презентовао Д. Јанковић на I Конференцији саветодаваца одржаној 29. 06. 2006. Вид. такође и Петровић, Ж., Јанковић, Д., Самарџија, Ј., (2004), *Обележја саветодавног рада пољопривредних станица Војводине*, Тематски зборник *КАПИТАЛ У ПОЉОПРИВРЕДИ*, Економски факултет – Суботица, Институт за економику пољопривреде – Београд, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села – Нови Сад, Палић. Различита заступљеност савета појединих група стручњака резултат је њихове неједнаке заступљености у укупном броју запослених (ратари 43, сточари 25, заштитари 24, воћари и виноградара 5).

Табела 1. Структура савета и услуга пољопривредних станица Војводине за период јул – децембар 2005. године

Table 1: Structure of advises and services of agricultural stations in Vojvodina for period of July - December 2005.

Група савета и услуга	Ратарство		Сточарство		Заштита биља		Воћарство и виноград.		УКУПНО	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
1. Преношење производно техничких знања	8.582	79	6.712	86,4	4.743	83,3	759	89	20.796	82,6
2. Рад на оснивању асоцијација произвођача	172	1,6	124	1,6	41	0,7	0	0	337	1,3
3. Комерцијални савети	1.260	11,6	690	8,9	336	5,9	47	5,5	2.333	9,3
4. Едукација	844	7,8	243	3,1	574	10,1	47	5,5	1.708	6,8
УКУПНО	10.858	100	7.769	100	5.694	100	853	100	25.174	100

Извор: Подаци Покрајинског секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство АП Војводине

Табела 2. Пољопривредне станице Војводине према основним обележјима
Table 2. Agricultural stations of Vojvodina by basic features

Обележје	Број
Укупан број запослених	265
Број стручњака	144
Број саветодаваца	82
Укупан број пољ. газдинстава	198.486
Укупна обрадива површина коју покрива станица у ha	1.629.145

Извор: Подаци Покрајинског секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство АП Војводине

За пољопривредно саветодавство сваког друштва веома је важно, поред осталог, да се успостави оптималан однос између броја стручњака и

аграрног контекста у коме они делују. У Војводини постоји изразита неусклађеност између броја стручњака, посебно броја саветодаваца, и укупног броја пољопривредних газдинстава и обрадивих површина (табела 2)¹. Са становишта унапређења производње овакво стање је неодрживо, а његове последице огледају се у томе што огроман број газдинстава и даље неће бити обухваћен саветодавним радом, нарочито „средња“ и „мала“ породична газдинства којих је у Војводини највише и чији ће привредни и социјални значај бити и даље веома важан.²

Пољопривредним станицама Војводине предстоје корените реформе које ће једним делом зависити од самих станица и њихове спремности да уведу промене, а другим делом од државе и њене саветодавне политике. Те реформе несумњиво треба **истовремено** да обухвате неколико области, почев од **повећаног издавања средстава** за саветодавство, **кадровско** јачање - нарочито успостављање повољније **кадровске структуре** - планску и систематску **едукацију** саветодаваца, развој саветодавних **програма** и њихово усмеравање према **потребама** сељака, јачање **менаџмента и планирања** саветодавног рада и друго, па све до решавања **власничког статуса** пољопривредних станица, о чему код нас има неразумевања, погрешних и поједностављених схватања који су последица парцијалних а не општих (националних) интереса и интереса наше сељачке пољопривреде.³

¹ Примера ради, у Словенији, која је и у СФРЈ имала најразвијеније саветодавство у односу на остале републике, и чија пољопривреда нема ни приближно тако важну улогу у привредном развоју као пољопривреда у привредном развоју Војводине, у 2000-тој години у пољопривредној саветодавној служби Словеније радило је 308 пољопривредних стручњака. (Дејан Јанковић, (2003), *Пољопривредно саветодавство развијених земаља и земаља у развоју – Пример Немачке и Словеније*, „Компатибилност аграрне политике СЦГ и заједничке аграрне политике ЕУ“ – тематски зборник, Институт за економику пољопривреде – Београд, Департаман за економику пољопривреде и социологију села – Нови Сад, Економски факултет – Суботица, Београд, с. 223.) Аграрни контекст њиховог рада је следећи: 86.467 газдинстава и 485.879 ха пољопривредних површина. Tinca, S., Volk, (2004), *Uticaј agrarne politike na razvoj poljoprivrede Slovenije u periodu tranzicije i uključenja u Evropsku uniju*, (Doktorska disertacija), Društvo agrarnih ekonomista Slovenije, Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Beograd, s. 124

² О привредном али и социјалном значају саветодавства за мање комерцијална породична газдинства вид. Hartmut A., Herbert B., Georg D., Eberhard G., Volker H., Peter K., Gerhard P., Rolf S., (1989), с. 21- 41.

³ О јавном (државном) и приватном саветодавству, њиховим предностима и недостацима и условима под којима могу да функционишу вид. A. W. van den Ban, H. S. Hawkins, (1996), с. 254-259; Cees Leuwis, A. W. van den Ban, (2004), с. 329-350; Hartmut A., Herbert B., Georg D., Eberhard G., Volker H., Peter K., Gerhard P., Rolf S.,

Доношењем Правилника о организацији и раду пољопривредне саветодавне службе АП Војводине¹, стекли су се основни нормативно-институционални услови за реформу пољопривредних станица Војводине у правцу стварања једне модерне организације пољопривредног саветодавства. У поређењу са досадашњом праксом то је видљиво у најмање пет кључних области. (1) Одвојен је саветодавни рад од делатности које имају тзв. контролну функцију. Ово има дугорочни значај обзиром да су се ове две основне групе делатности до сада „преклапале“, онемогућавале да се схвати суштина саветодавства а саветодавство од стране пољопривредних стручњака у станицама често поистовећивало са контролним и другим делатностима. (2) Унутар пољопривредних станица, сходно овоме, дошло је до „издвајања“ стручњака који ће се бавити само или највећим делом саветодавним пословима, што до сада није било могуће. (3) Постигнута је сагласност да сваки саветодавац, током сваке три године, обавља саветодавне активности са 50 тзв. одабраних (огледних) газдинстава; ово је врло значајно повећање у односу на претходни период јер ће тиме у сваком трогодишњем циклусу укупно саветодавним радом бити обухваћено око 3.500 породичних газдинстава Војводине. (4) Уведене су новине у самом саветодавном раду, при чему су најзначајније оне које захтевају саветодавцима да примењују савремене методе саветодавног рада, као и обавеза да пролазе кроз континуирану едукацију. (5) У овој години биће успостављен јединствен Информациони систем који ће бити моћно аналитичко средство за даљи развој саветодавства, повећање одговорности у раду и успостављање рационалне и оптималне саветодавне политике Војводине.²

(1989), с. 201-209. У САД, држави и друштву где је приватна својина основна и најбоље заштићена вредност, пољопривредно саветодавство је на пољопривредним државним универзитетима. У Словенији је у оквиру Пољопривредно-шумарске коморе, у Хрватској и Мађарској при њиховим министарствима пољопривреде. Став је ових аутора да би држава Србија своје пољопривредно саветодавство требала интензивно да јача најмање наредних једну деценију, и да тек после тога почне евентуално да разматра модалитете његове „приватизације“. Од развијених земаља једино је Холандија „приватизовала“ своје саветодавство. Тај процес је трајао скоро 10 година, а Холандија је пре тога имала готово стогодишњу и успешну традицију јавног саветодавства. Шире о искуству Холандије вид. Дејан Јанковић, (2006), *Организациони модели пољопривредног саветодавства у Немачкој*, Економика пољопривреде, год. 53, Тематски број (13-667), Београд

¹ Вид. Службени лист АПВ, бр 21/02, 2006.

² На Информационом систему од 2005. године ради истраживачки тим Центра за рурални развој и едукацију пољопривредних саветодаваца при департману за економику пољопривреде и социологију села Пољопривредног факултета у Новом Саду. Информациони систем обухвата: Типологију савета и услуга којим се

Но и поред ових институционалних решења и побољшања која су већ сада видљива, пољопривредном саветодавству Војводине недостаје **адекватна територијална организација**, која нема само просторне атрибуте него суштински упућује на **недостатке системског карактера**. Искуства показују да оптимална организација саветодавства, која би била делотворна тако што ће омогућити да саветодавном службом буде обухваћен што је могуће већи број фармера (најважнији циљ саветодавства), нужно подразумева развој локалне саветодавне службе унутар целовитог саветодавног система. Овај недостатак није непознат и он је констатован и у једном ранијем истраживању на основу упитника којим су испитивани ставови пољопривредних стручњака у 13 пољопривредних станица Војводине.¹ У организационом погледу слично решење постоји и у Хрватској. У саветодавној служби при министарству пољопривреде те државе запослено је укупно 216 особа, при чему 22 саветодавца у 10 одељења са седиштем у министарству и 194 (89,8 %) саветодаваца у 21 подружници и 94 подручних уреда на нивоу жупанија и локалних заједница².

Због недостатка средстава³ али и других разлога у догледно време територијално уобличавање саветодавне организације Војводине

региструје саветодавни рад, Картон одабраног (огледног) газдинства којим се региструје широк круг свих релевантних информација/обележја газдинства и наменски Софтвер који омогућава повезивање свих информација и њихову статистичку обраду.

¹ Вид. Петровић, Ж., Јанковић, Д., (2002), *Организација саветодавства у пољопривреди Војводине*, Летопис научних радова Пољопривредног факултета у Новом Саду, година 26, број 1, Нови Сад, с. 141-142. Истраживање на основу упитника обављено је 2002. године на основу потпуног обухвата пољопривредних стручњака у свим станицама Војводине. На питање **На који би начин требало организовати локалну пољопривредну службу и селу/селима**, 23% стручњака је навело да треба формирати потпуно нову локалну службу, 38% да је то могуће остварити темељном реорганизацијом тадашњих земљорадничких задруга, 19% је мишљења да ту улогу могу да преузму постојеће земљорадничке задруге, 20% није имало став или није одговорило на питање.

² Информације су добијене љубазношћу Марине Миксић из ХЗПСС. Вид. www.hzps.hr. У реконструкцији саветодавства Хрватске учесовала је Светска банка за развој, техничком помоћи и финансијским средствима. Од 1994 до 2004. године, индекс пораста запослених у саветодавству ове државе је 1,84. У Србији и Војводини кретање броја запослених од 1990 креће се обрнуто, „силазном путањом“. Вид. М Шеварлић, (2003), *Нова улога саветодавне службе у развоју села Србије*, Економика пољопривреде, бр. 2, Београд, с. 148

³ У 2006. години укупан покрајински буџет за саветодавни рад 13 пољопривредних станица износио је 112 300 000 динара. Поређење са развијеним земљама је крајње

највероватније неће бити могуће. Проблем се, ипак, може превазићи тако што ће се постепено стварати локална саветодавна организација која, под повољнијим околностима, може да прерасте у професионалну организацију, и која би се развијала и била у систему садашњих пољопривредних станица.

Табела 3. Незапослена стручна лица у пољопривреди на територији АПВ на дан 30. 09. 2006. године

Table 3. Unemployed expert personal in agriculture on APV territory on 30.09.2006.

Степен стручне спреме	Произвођачи биља	Сточари, живинари	Ветеринари	Остало	Укупно
Виша школа и факултет	1.125	218	78	347	1.768
Остало	7.634	784	1.177	8.965	18.560
УКУПНО	8.759	1.002	1.255	9.312	20.328

Извор: Прерачено на основу података Националне службе за запошљавање, Покрајинска служба за запошљавање, Нови Сад

Локалну организацију је могуће формирати од сада незапослених пољопривредних стручњака. Према подацима Националне агенције у 2006. години (таб. бр. 3) има укупно 20 328 незапослених пољопривредне струке, при чему је, за локалну саветодавну организацију битна група од 1 768 незапослених стручњака са факултетским и вишим образовањем. Већина из ове групе незапослених живи у селима или мањим градовима. Већ у овој години могуће је формирати мрежу од најмање 80 локалних саветодаваца од незапослених пољопривредних стручњака. У наредне две године та група би могла бити двоструко већа. У различитим модалитетима запошљавања, цена радног места локалних саветодаваца и стандарди њихових радних места осетно су мањи него сада запослених стручњака – саветодаваца у пољопривредним станицама. Потребно је осмислити **програм развоја**

непримерено, али, као илустрацију, треба навести да је крајем 90-их година учешће буџетских средстава за пољопривредно саветодавство (и истраживања) у Холандији износило 360 милиона УСА долара, и да је тих година у владином сектору саветодавства те државе радило 600 теренских саветодаваца, 200 саветодаваца за социјално-економска питања и проблеме и 2.500 консултаната и техничких саветника. Вид. Røling Niels, (1988), с. 197-198

локалне саветодавне службе и запошљавања локалних саветодаваца, а основне претпоставке од којих зависи реализација ове идеје су следеће:

1. Неопходно је да се локална саветодавна служба, у институционалном и сваком другом погледу, формира и развија у систему садашњих пољопривредних станица; потребно је увести менторски рад саветодаваца из пољопривредних станица у односу на локалне саветодавце, донети одговарајуће програме саветодавног рада, установити поделу рада и одговорности.
2. Неопходно је да се програмски обједине делатности и сви релевантни ресурси Националне службе за запошљавање, Секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство и других секретаријата ИВ Војводине, као и институција и организација локалне самоуправе у месту живљења локалних саветодаваца.
3. Пресудан значај за реализацију ове идеје имаће едукација локалних саветодаваца, посебно едукација о томе шта је саветодавство, који су његови циљеви и значај и нарочито едукација о савременим методима саветодавног рада у пољопривреди. Едукацију у вези са овим проблемима успешно може да обави екипа Центра за рурални развој и едукацију саветодаваца при Департману за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредног факултета у Новом Саду. Едукација треба да се одвија континуирано, током наредне три године и да следи идеје које су већ познате и потврђене у искуству других земаља.¹
4. Потребно је обезбедити евалуацију и мониторинг програма развоја локалне саветодавне службе, и саветодавног рада локалних саветодаваца, с циљем да се на време уоче и отклоне проблеми у раду. Евалуацијом и мониторингом треба обухватити не само локалне саветодавце и њихове менторе (саветодавце из пољопривредних станица) него и њихове клијенте – сељацима из локалних средина који су „објекти“ саветодавног рада.

Литература:

1. W. van den Ban, H. S. Hawkins, (1996), *Agricultural Extension*, Blackwell Science, Oxford, UK
2. Cees Leuwis, A. W. van den Ban, (2004), *Communication for rural innovation: Rethinking agricultural extension*, Blackwell Publishing, Oxford, UK

---

¹ Вид. Hartmut A., Herbert B., Georg D., Eberhard G., Volker H., Peter K., Gerhard P., Rolf S., (1989), с. 209-233.

3. Frensis, Fukujama, (2003), *Naša posthumana budućnost, Posledice biotehno­loške revolucije*, CID, Podgorica
4. Hartmut A., Herbert B., Georg D., Eberhard G., Volker H., Peter K., Gerhard P., Rolf S., (1989), *Rural Development Series, Agricultural Extension, Vol. 1, Basic Concepts and Methods*, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Eschborn
5. Peter Berger, (1991), *Sociologija u novom ključu*, Gradina, Niš
6. Richard Levins, (1990), *Nauka i progres: sedam progresističkih mitova*, Ekonomika poljoprivrede, broj 7-8, Beograd
7. Röling Niels, (1988), *Information Systems in Agricultural Development*, Cambridge University Press, New York
8. Tinca, S., Volk, (2004), *Uticao agrarne politike na razvoj poljoprivrede Slovenije u periodu tranzicije i uključenja u Evropsku uniju*, (Doktorska disertacija), Društvo agrarnih ekonomista Slovenije, Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Beograd
9. www.hzps.hr
10. Дејан Јанковић, (2003), *Пољопривредно саветодавство развијених земаља и земаља у развоју – Пример Немачке и Словеније, „Компатибилност аграрне политике СЦГ и заједничке аграрне политике ЕУ“ – тематски зборник, Институт за економику пољопривреде – Београд, Департман за економику пољопривреде и социологију села – Нови Сад, Економски факултет – Суботица, Београд*
11. Дејан Јанковић, (2006), *Организациони модели пољопривредног саветодавства у Немачкој*, Економика пољопривреде, год. 53, Тематски број (13-667), Београд
12. М Шеварлић, (2003), *Нова улога саветодавне службе у развоју села Србије*, Економика пољопривреде, бр. 2, Београд, с. 129-157
13. Петровић, Ж., Јанковић, Д., (2002), *Организација саветодавства у пољопривреди Војводине*, Летопис научних радова Пољопривредног факултета у Новом Саду, година 26, број 1, Нови Сад
14. Петровић, Ж., Јанковић, Д., Самарџија, Ј., (2004), *Обележја саветодавног рада пољопривредних станица Војводине*, Тематски зборник **КАПИТАЛ У ПОЉОПРИВРЕДИ**, Економски факултет – Суботица, Институт за економику пољопривреде – Београд, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села – Нови Сад, Палић

15. Самарџија Ј., Чобановић К., Петровић Ж., Јанковић Д., (2004), *Кадровски потенцијал пољопривредних станица Србије*, Економика пољопривреде, година LI, број 3-4, Београд
- Самарџија, Ј., (2004), *Примена партиципативних метода у руралносоциолошким истраживањима и планирању руралног развоја*, Економика пољопривреде, година LI, број 1-2, Београд
16. Самарџија, Ј., Ж. Петровић, Д. Јанковић, (2003), *Знање и модернизација пољопривредне производње*, „Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја“, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Нови Сад
17. Службени лист АПВ, бр. 21/02, 2006

Примљено: 14.03.2007.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 631.117:331.5024.54

DEVELOPMENT OF LOCAL AGRICULTURAL EXTENSION SERVICE AND EMPLOYMENT OF AGRUCULTURAL EXPERTS

Zivojin Petrovic, Ph.D.assistant professor
Marica Miladinovic, researcher
Marina Novakov, researcher

Department for economics of agricultureand rural sociology
Faculty of Agriculture, Novi Sad

Abstract

Agricultural extension is one of the most important aspects on which modernization of agriculture and rural areas in Vojvodina depend. Unfortunately, in relation to the farmer's needs, extension in Vojvodina is not developed enough. In Vojvodina, currently operate 13 agricultural stations and only 82 experts whose primary goal is to provide extension. Problem could be relatively successfully solved by creating local extension service consisting of agricultural experts who have lost /or will loose/ their jobs and those who were unemployed until now. Local extension service would be part of current system of agricultural stations and their extension programs.

Keywords: agricultural extension, local extension service, employment program for agricultural experts in local extension service.

Author's address:

Dr Živojin Petrović,
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
21 000 Novi Sad
Tel: 021/ 485 3328
e-mail: zpetrovic@polj.ns.ac.yu

ЗЕМЉОРАДНИЧКО ЗАДРУГАРСТВО И РУРАЛНИ РАЗВОЈ

С. Шљукић¹

Резиме: У овом раду аутор најпре разобличава још увек присутне и бројне предрасуде о задругарству. Извор ових предрасуда јесте историјски период у којем је држава под своју потпуну контролу ставила задружни покрет, чиме га је компромитовала и умногоме уназирила. Задруга, рачунајући и земљорадничку задругу, јесте установа модерног друштва, чијом организацијом друштвени актери настоје да повећају своју своју моћ на тржишту. Пољопривредне задруге веома су присутне међу фармерима у САД и земљама Европске уније.

Свако друштво настоји да повећа своју моћ, која се, између осталог, показује и као количина ресурса којима одређено друштво располаже. Ти се ресурси могу назвати и економским, социјалним и културним капиталом. Земљорадничке задруге могу се посматрати као полуга руралног развоја, тј. једна од установа путем којих се у одређеном подручју може повећати економски, социјални и културни капитал. Утицај земљорадничких задруга на запошљавање у руралним областима очитује се у подстицају за самозапошљавање (бављење пољопривредом уз чланство у организацији – задрузи) и у могућем повећању броја индустријских радника (инвестирање задружних средстава у нове индустријске капацитете).

Кључне речи: земљорадничке задруге, рурални развој, модерно друштво, капитал, запошљавање.

Настанак и конституисање социологије као науке везани су за појаву и развитак модерних друштава, која су и њен предмет. Друштвене појаве улазе у видокруг социологије оним редом којим пролазе кроз процесе модернизације, редом којим се укључују у (глобална) модерна друштва и

---

¹ Др Срђан Шљукић, доцент, Филозофски факултет у Новом Саду

постају њихов интегрални део. То је управо случај и са селом и сељаштвом: социологија села као социолошка дисциплина постаје могућа и потребна оног тренутка када започну процеси модернизације друштвених структура традиционалног сељачког друштва, тј. када сеоско друштво престаје да бива нека врста паралелног друштва са модерним и почне његова интеграција у модерно глобално друштво, интеграција која је не само економска и политичка, већ и културна, у смислу културе као начина живота. Ваља такође приметити да је „природни“ амбијент деловања социологије друштво са демократским политичким системом, који претпоставља постојање слободе изражавања, политичког организовања и смењивост власти. Ово због тога што социологија настоји да продре иза оног што је појавно, да открије суштину друштвених појава, њихову истину која је, по правилу, управо супротна од „истине“ коју нуде разни идеолошки апарати којима је модерно друштво пребогато. Критичност социологије управо се у овоме састоји, а не у јаловом критизерству које са својим „треба да“ заправо не излази из оквира идеологије. Политички поредак у коме не постоји слобода изражавања, политичког организовања и смењивост власти разарајуће делује на социологију, настојећи да је из науке претвори у идеологију или, још горе од тога, у пуку апологетику владајућих политичких структура.

У свом настојању да објасни/разуме друштвени свет социологија се увек најпре суочава са чињеницом да је тај исти друштвени свет већ протумачен од стране друштвених актера. Тумачења актера врло често јесу оно што називамо предрасудама, против којих социологија мора да наступи уколико не жели да остане на нивоу такозваног „здравог разума“. Један од најпречих задатака социологије јесте „развејавање магле“ коју стварају предрасуде.

Предрасуде о задругама и њихова неоснованост

Пример предрасуда које тако често креира такозвани „здрав разум“ су ставови о земљорадничким задругама (кооперативама) који постоје у бившим социјалистичким земљама, укључујући и Србију. Премда је од слома „тврдог комунизма“ прошло већ више од петнаест година, земљорадничке се задруге у главама великог броја људи још увек везују искључиво за социјализам, тј. за период социјалистичког система у којем је доминантну улогу имала Комунистичка партија. Према тим ставовима оне су, као и социјализам сам, биле економски и друштвени промашај, те треба да нестану као што је нестао и социјалистички систем. Удруживање у задругу, каже се, заправо значи удруживање земље, стоке и средстава за рад, те сходно томе неку врсту комунизма и негације приватне својине.

Извор ових предрасуда није тешко пронаћи. Он се, без сумње, налази у судбини коју су доживеле задруге и читав задругарски покрет у свим оним земљама у којима су на власти дуго година биле политичке елите организоване у комунистичке партије и које су „изграђивале социјализам“. Према је бивша Југославија (СФРЈ) имала свој „специфични пут у социјализам“, у овом погледу она није изузетак. Сасвим укратко, комунисти су најпре „утеривали“ сељака у сељачке радне задруге (СРЗ), које су биле само југословенска варијанта руских колхоза, да би након неуспеха колективизације (1953) наставили да експлоатишу сељаке путем квази-задруга које је и даље контролисала држава. Истовремено, сваки покушај сељака да сами организују (и контролишу) задругу био је систематски угушиван.

Начине за „развејавање магле“ коју стварају наведене предрасуде о земљорадничким задругама проналазимо у суштини и историјском развоју задруга и задружног покрета. Задруге (кооперативе) су творевине модерних друштава, настале у данас развијеним земљама Запада. Задружни покрет, настао у Енглеској половином деветнаестог века, данас је високо институционализован. Међународни задружни савез (ICA – International Cooperative Alliance), основан 1895. године, имао је до сада више од тридесет конгреса и чине га више од две стотине националних, са преко 750 милиона чланова из деведесет држава на свих пет континената.

Задруге у руралним областима (пољопривредне, земљорадничке, итд) су веома битан чинилац пољопривреде у најмоћнијим друштвима. Прве задруге међу америчким фармерима формиране су још почетком деветнаестог века, да би до процвата земљорадничког задругарства дошло током прве две деценије двадесетог. Године 2002. у САД је било 3 140 фармерских кооператива са 2 793 000 чланова. Њихових годишњи обрт износио је 111,5 милијарди долара. Ове кооперативе контролишу, између осталог, 27% тржишта пољопривредних инпута, 78% тржишта млека и млечних производа и 41% тржишта житарица (USDA, 2006).

Европски фармери развили су веома моћан задружни систем: 1999. године у петнаест држава ЕУ било је 29 603 пољопривредне задруге са 8 891 000 чланова.

Пољопривредне и све друге задруге у руралним пределима САД и ЕУ темеље се управо на приватној својини. Земља и средства за рад остају у власништву фармера, који удружени у задруге често организују и прераду пољопривредних производа, тј. индустријске погоне (кланице, млекаре). Ови погони раде по чисто капиталистичким принципима: власници капитала су фармери-задругари (којима припада и остварени профит), док у њима за

плату раде најамни радници. У Данској је скоро 100% капацитета кланичне и млекарске индустрије у власништву задруга.

Земљорадничке задруге и повећавање економског, културног и социјалног капитала у сеоским областима

Економисти обично сматрају тржиште механизмом путем којег се на ефикасан начин дистрибуирају робе и услуге. Међутим, не сме се испустити из вида да се на тржишту пре свега сусрећу и такмиче људи, било као појединци, било као представници појединих организација (фирми, предузећа). Свако износи на тржиште оно што има: неко капитал (у разним облицима), неко знање и диплому, неко само своју голу радну снагу. Тржиште је место на коме се одвија борба за моћ: већа “риба” једе мању, мање способан уступа пред способнијим, неуспешни “испадају из игре” и бивају осуђени на таворење или чак на пропадање; правила игре која диктира тржиште веома су сурова и не трпе ничију лењост и тромост. На тржишту нипошто нису сви једнаки: једни су богати и моћни, док други имају сасвим ограничена средства. Они који су слабији имају, врло често, само један начин да свој положај поправе: *да се удруже* и тако своју снагу повећају.

Распадањем феудалног поретка, сељаци су се нашли на ветрометини тржишта на којем главну реч воде крупне трговачке фирме, моћна прехрамбена индустрија и власници великих имања. Алтернатива брзом пропадању сељацима је било само дугогодишње економско искоришћавање, исцрпљивање и задуживање. Стога је једини излаз био и данас јесте – формирање земљорадничких задруга.

Земљорадничке задруге јесу средство помоћу којег је могуће да повећати укупну друштвену моћ сеоских подручја, изражену кроз економске, али и социјалне и културне ресурсе (капитал).

Терија капитала везује се најчешће за Пјера Бурдијеа (Bourdieu, 1983), за кога капитал представља акумулирани (и отелотворени) рад. Бурдије разликује економски, социјални и културни капитал. Економски капитал директно се може конвертовати у новац и институционализује се у форми права својине (*property rights*); културни капитал јесте акумулирано знање, које се може институционализовати у форми образовних квалификације; социјални капитал чине постојеће друштвене и везе и међусобно поверење чланова друштва (заједнице). Различити облици капитала (друштвене моћи изражене у облику ресурса) могу бити трансформисани један у други, с тиме да је у корену ефеката културног и социјалног капитала економски капитал.

Најпре ћемо видети како земљорадничке задруге могу повећати економски капитал на сеоским подручјима (Schrader, 1989).

Прво, тржиште готово никада није „савршено“, тј. на тржишту ретко има велики број како активних купаца, тако и активних продаваца. У случају сељака, то значи да њима вештачко ђубриво, семе и други репродукциони материјал нуди свега неколико великих фирми или чак само једна, што води ценама много већим него што би биле у условима „савршеног“ тржишта. Истовремено, дешава се да је оних који откупљују пољопривредне производе мало, што води смањењу цена услед монопсона. У обе наведене ситуације, мали број крупних фирми налази се насупрот масе неорганизованих сељака. Сељаци појединачно нису кадри да се изборе за боље цене, јер су транспортни трошкови за њих превелики, јер су им информације недоступне и сл. Али, што не може сељак сам, може задруга. Удружени сељаци могу да умногоме смање трошкове транспорта, задруга је кадра да дође до правовремених и поузданих информација о ценама на тржишту и тако својим члановима обезбеди већи приход. Уместо да трговци остварују велике марже, новац остаје у цеповима сељака и економски капитал целе сеоске заједнице се повећава.

Друго, познато је да су цене прерађених (индустријских) производа у правилу веће од непрерађених. Сељаци своје производе најчешће продају у сировом, непрерађеном стању, док прерађивачи (прехрамбена индустрија), који су неретко у позицији да намећу цене приликом откупа, узимају разлику између цене прерађених и сирових производа. Уколико су удружени сељаци способни да организују индустријски погон (са најамном радном снагом), разлика у цени остаће њима. Овим путем повећава се и број запослених на селу, па у увећању економског капитала учествују већи број припадника сеоске заједнице, а не само задругари.

Треће, задруга може да својим члановима обезбеди како услуге и/или робе којих у најближем окружењу једноставно у понуди нема, тако и удаљено тржиште за њихове производе. Ово је нарочито важно за оне пољопривреднике чији су производи релативно лако и брзо кварљиви и који услед недостатка купаца у критичном моменту могу да изгубе цео род.

Четврто, добро организована задруга на одређеном подручју које покрива, нпр. неколико сеоских заједница, може чак да дође у положај сличан монополском и ту моћ употреби на корист својих чланова, тако што ће диктирати цене.

Видимо да земљорадничке задруге заправо задржавају створени економски капитал унутар одређеног подручја (села, групе села и сл) и он не

бива „исисан“ од стране спољних актера. Задржавање економског капитала унутар сеоских подручја даље води убрзаном економском развоју.

Социјални капитал Бурдије (Bourdieu, 1983) дефинише као „(...) агрегат актуелних или потенцијалних ресурса који су повезани са поседовањем трајне мреже више или мање институционализованих односа узајамног познавања и признавања“. У време социјалистичког система држава је негативно утицала на социјални капитал јер је предузимала активности које је боље оставити приватном сектору или цивилном друштву. Држава је свесно поткопавала све облике хоризонталних асоцијација, а у корист вертикалних веза партија/држава – појединац (Fukuyama, 1999). На примеру пољопривреде то је веома лако видљиво: држава је практично угушила задружни покрет и оснивала своја предузећа која је називала „задруге“. Други елемент социјалног капитала, друштвено поверење, систематски је разарано када се ради о односу државе и сељаштва. Након обавезног откупа и неуспеле колективизације следило је ограничавање поседа, ускраћивање здравственог и социјалног осигурања за сељаке, фаворизовање „друштвене“ пољопривреде, „маказе цена“, систематско закидање на мери и цени и сл.

Земљорадничке задруге могу да утичу на повећање социјалног капитала на сеоским подручјима на неколико начина (Sorensen, 2000):

- Заједничко коришћење одређених ресурса (нпр. воде и шуме) умногоме је олакшано у постојање друштвених мрежа које креира и задруга. Јаке друштвене мреже и јаке локалне институције смањују могућност опортунистичког понашања (*opportunistic behavior*).
- Задруга као удружење сељака може да смањи ризике којима су сељаци изложени (временске прилике, тржиште) – такозвано „управљање ризиком“.
- Постојање задруга доприноси успешнијем ширењу иновација и лакшем добијању неопходних кредита.
- Задруга као локални актер може да упостави добре односе са државом, повећа постојећи степен поверења и убрза рурални развој.

Културни капитал српског сељаштва битно је већи него културни капитал сељаштва у друштвима у којима је пољопривреда била колективизована, јер се српско сељаштво није претворило у раднике колхоза, већ је задржало потребна разноврсна знања, чак их и увећало. Једнако је важно и то што је задржало и одређени степен предузимљивости, не ослањајући се искључиво на државу.

Један од принципа организовања и деловања савремених земљорадничких задруга управо јесте образовање, обука и информисање. Земљорадничка задруга не може да буде успешна у свом пословању уколико не ради на образовању и обуци како менаџмента, тако и самих задругара и запослених у задрузи. Оваквим својим деловањем задруга увећава културни капитал појединаца везаних за задругу, али и целе сеоске заједнице (друштва).

Увећани социјални и културни капитал сеоских заједница (друштава) може бити, под одређеним условима, трансформисан у економски, што води до *интегралног друштвеног развоја целог подручја*. Када се све три врсте капитала (ресурса) нађу заједно, они се трансформишу један у други и увећавају убрзано, чиме расте моћ одређеног друштва.

Земљорадничке задруге у Србији и њихов утицај на рурални развој

Задружни покрет у Србији има завидну традицију. У последње две декаде деветнаестог века земљорадничке су се задруге појавиле и почеле развијати како у Краљевини Србији, тако и на територији садашње северне Србије (Војводине), која је тада била у саставу Хабзбуршке монархије. Развој земљорадничког задругарства прекинут је након што је на власт после Другог светског рата дошла нова политичка елита, која је стремилa изградњи новог, другачијег друштвеног система. Као што смо већ истакли, током социјалистичког периода задружни покрет у српском сељаштву не само што је потпуно угушен, него је и озбиљно компромитован формирањем квази-задруга под државном (партијском) контролом.

Слом социјалистичког система (1989) донео је промене и у сфери земљорадничког задругарства. Велики број такозваних „основних организација коопераната“, заправо некадашњих „државних задруга“, успео је да се издвоји из агроиндустријских комбината и региструје као задруге (ово је нарочито било изражено у Војводини). Истовремено, држава је донела нови закон (законе) о задругама (1989, 1990. и 1996), што је створило могућност, први пут после скоро пола века, да се земљорадничке задруге формирају „одоздо“, што се и догодило.

„Старе“ земљорадничке задруге, обновљене њиховим издвајањем из агроиндустријских комбината, јесу део социјалистичког наслеђа. У већини случајева реч је о предузећима, а не о задругама, у којима главну реч воде управа и запослени, док је чланство маргинализовано и изједначено са кооперантима. Њихова трансформација у истинске кооперативе није успела, јер је у ствари реч о предузећима са друштвеном својином. Мањи број

„старих“ задруга се трансформисао у акционарска друштва, док известен број, нарочито у последње време, одлази у стечај. Тешко је говорити о томе како су „старе“ задруге кадре да повећавају економски капитал на сеоским подручјима, јер оне углавном послују рђаво. Будућност ових задруга је неизвесна, између осталог и због тога што није могуће основати нову „стару“ задругу. Њихов утицај на рурални развој је, најблаже речено, дискутабилан.

„Нове“ земљорадничке задруге, назване још и „приватне“, осниване су од 1990. године.

Први подтип чине оне „нове“ задруге које су у својој суштини нови тип квази-задруга, маска за приватна предузећа. И у њима је чланство само формално, без утицаја и изједначено са кооперантима. Задругу најчешће контролише директор, који се понаша као приватни власник. Иако донекле увећавају економски капитал, ове задруге не увећавају социјални капитал сеоских заједница (друштава).

Други подтип су истинске сељачке кооперативе, у којима чланство бира директора, а не обрнуто. Број коопераната је мањи, а чланови међусобно много сарађују. Нема сумње да земљорадничке задруге овога (под)типа увећавају економски, социјални културни капитал сеоских заједница (друштава), представљајући наду да је у Србији могуће изградити јак систем земљорадничких задруга који би служио интегралном друштвеном развоју руралних области.

Изградња јаког система земљорадничких задруга свакако би повећала еволутивни капацитет српског друштва. У овоме битну улогу би могла да одигра најмоћнија организација модерног глобалног друштва – држава. При томе би држава морала да се чува како Сциле (настојања да сама организује или контролише земљорадничке задруге, што је „већ виђено“), тако и Харибде (заузимање неутралног или деструктивног става према земљорадничким задругама) и да следи политику подршке земљорадничким задругама тако што ће доносити прописе који ће олакшавати и стимулисати оснивање и рад земљорадничких задруга и тако што ће иницирати и спроводити истраживачке и едукативне програме како би потпомогла задружни покрет.

Земљорадничке задруге и запошљавање

Готово сва друштва источне и југоисточне Европе су након 1989. године и слома комунистичких режима ушла у процес крупних друштвених промена, који се често назива „процес транзиције“. Под процесом транзиције најчешће се подразумева изградња демократског политичког система у којем

су једна од главних институција вишестраначки избори и тржишног економског система са доминацијом приватне својине, а све по угледу на развијена западна друштва. „Транзит“ овде заправо означава прелаз друштва из једног стања (монопартизма и планске привреде) у друго (мултипартизам и тржишна привреда). Међутим, уз ове, заиста крупне промене, долази и до промена друштвене структуре, што је главни предмет интересовања социолога. Значај промена друштвене структуре недовољно се наглашава, као што се недовољно наглашава и чињеница да је „транзиција“ само најновији покушај друштва источне и југоисточне Европе да се модернизују, да „ухвате прикључак“ и тако повећају свој еволутивни капацитет: таквих покушаја било је неколико у последњих две стотине година. Не треба заборавити ни то да израз „транзиција“ и није најпрецизнији, јер исход промена нипошто није унапред одређен, ма како неки били апсолутно у то убеђени.

Промена облика својине (државна-друштвена у приватну) доводи до великих ломова у економији (као што је то иначе случај у историји) и до великог повећања броја незапослених. Државне (друштвене) фирме пропадају из разних разлога (привидна запосленост, немогућност да се супротставе страном производњи, настојања лидера првобитне акумулације да их „срежу“ како би их купили под повољнијим условима, итд), индустријски сектор се убрзано сужава, незапосленост расте. Нови економски раст и развој нису толико брзи да би успели да апсорбују све оне који су остали без посла. При томе, нови развој креће најпре у градовима (нарочито оним највећим), док руралне области остају „на репу“, са изузетно малим могућностима за запошљавање, што изазива миграције према градовима и апатију оних који на селу остају.

Интегрални рурални развој подразумева, између осталог, повећање броја запослених на селу. Земљорадничка задруга појављује се као један од фактора који може позитивно да утиче на запошљавање. Док „старе“ земљорадничке задруге најчешће имају вишак запослених и не баш ружичасту перспективу, „нове“, истинске сељачке кооперативе јесу институција која може бити кадра да повећа број запослених.

Први вид утицаја огледа у томе што евентуално постојање релативно развијеног система земљорадничког задругарства подстиче само-запошљавање. Појединци (са својим породицама) који намеравају да се баве пољопривредом унапред знају да на тржишту не морају наступати самостално, већ то могу да чине кроз организацију (задругу). Положај изолованог појединца са невеликим капиталом на тржишту је веома слаб, а тај положај може бити знатно поправљен удруживањем. Свесни ове чињенице, људи се лакше одлучују да у неки посао уђу уколико знају да се са

суровим тржиштем неће носити сами, да им велику помоћ може пружити „кишобран“ организације (задруге).

Други вид утицаја земљорадничког задругарства на запошљавање долази до изражаја у ситуацији у којој земљорадничке задруге, у настојању да за своје чланове узму и онај део добити који припада индустријском предузетнику, инвестирају у индустријске капацитете (млекаре, месаре, итд). Овакве инвестиције повећавају тражњу за (најамном) радном снагом на селу. Добит руралних области овде је двострука: не само што чланови задруге за себе присвајају већи део добити јер врше и прераду пољопривредних производа, него и њихова акумулирана средства остају на селу, у виду инвестирања у зграде, машине, радну снагу.

Литература

1. Bourdieu, Pierre (1983): “Okonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital”, *Soziale Ungleichheiten*, edited by Kreckel R, Otto Schartz and Co, translated by Nice R, pp. 183-198.
2. Fukuyama, Francis (1999): *Social Capital and Civil Society*, IMF Conference on Second Generation Reforms, International Monetary Fund (IMF), Official Internet site.
3. Schrader, L. F (1989): “Economic Justification”, in *Cooperatives in Agriculture*, edited by David W. Cobia, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, pp. 121-135.
4. Sorensen, Casper (2000): *Social Capital and Rural Development*, Social Capital Initiative, The World Bank, Official Internet site, 29 pages.
5. USDA (2006): *USA coops data*, Official Internet site.

Примљено: 14.03.2007.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 349.422.2:711.3

AGRICULTURAL COOPERATIVES AND RURAL DEVELOPMENT

Srđan Šljukić
Faculty of Philosophy, Novi Sad

Summary

In this paper the author firstly talks about numerous prejudices that still exist about cooperatives. The source of these prejudices is the historical period in which the state fully controlled cooperative movement, compromising and impeding it. A cooperative, including an agricultural cooperative, is an institution of a modern society, by which social actors are trying to increase their power at the market. Agricultural cooperatives exist among farmers both in the USA and in the EU.

Each society has been trying to increase its power, which can be seen, besides other forms, as a quantity of resources that a society possesses. These resources can be called economic, cultural and social capital. Agricultural cooperatives represent a lever of rural development, i.e. one of the institutions that can be used to increase economic, cultural and social capital in an area. The influence of agricultural cooperatives on employment has two forms: first, they stimulate self-employment (those who want to engage themselves in agricultural production know they can join or establish an organization); second, when agricultural cooperatives invest in industrial plants, the demand for hired labor increases.

Key words: agricultural cooperatives, rural development, modern society, capital, employment.

Author's address:

Доцент др Срђан Шљукић
Филозофски факултет
Др Зорана Ћинђића 2,
21000 Нови Сад
Тел. 063/8658723
E-mail: ssljukic@yahoo.com; sljuka@eunet.yu

ЗАПОШЉАВАЊЕ У ЗАДРУГАРСТВУ-СПРЕЧАВАЊЕ ОДЛИВА МЛАДИХ КАДРОВА ИЗ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА

Јелена Несторов-Бизоњ¹

Апстракт: Могућности за запошљавање у земљорадничком задругарству постоје, и то посебно за квалификовану радну снагу. У сваком војвођанском насељу постоји најмање једна задруга, при чему већина њих има потребе за запошљавањем стручних и младих људи. Нажалост, већини задруга недостају финансијска средства за повећање запослености, те је за ову сврху неопходна финансијска и свака друга подршка надлежних државних органа.

Повећање запослености у земљорадничким задругама допринело би постизању бољих резултата задруга, њиховој већој конкурентности, као и побољшању животног стандарда у руралним срединама због смањења незапослености.

Кључне речи: земљорадничке задруге, запосленост, руралне средине.

Увод

Развојем различитих облика савремених задруга у скоро свим областима људских делатности задружни покрет је у земљама тржишне привреде успео да се наметне као значајна аутономна снага тзв. «трећег сектора» у решавању неких глобалних проблема, као и у постизању више социјалне правде.

Одлике друштвено – економског и политичког уређења и развојни пут задругарства и пољопривреде разликовале су се између држава и региона света, што је резултирало постојањем различитих типова задружних организација у пољопривреди. Уважавајући разлике и специфичности у задружном организовању у појединим земљама и регионима, полази се од јединствене дефиниције Међународног Задружног Савеза да је: »Задруга аутономна организација добровољно удружених лица са циљем остварења

¹ Мр Јелена Несторов-Бизоњ, Задружни савез Војводине, Нови Сад

њихових заједничких економских, социјалних и културних потреба и жеља, кроз заједнички поседовано и демократски контролисано предузеће».

Са аспекта запослености у задругарству, за већину врста задружних организација, карактеристично је запошљавање лица која немају својство задругара, већ су запослени као стручњаци на одређеним радним местима, али задруге карактерише и samozapošljavanje њихових чланова у функцији остваривања циљева задружног организовања.

Из података да Међународни Задружни Савез данас има у чланству 234 националне и међународне организације, са око 800 милиона чланова и око 100 милиона запослених, може се уочити да је у савременом свету изузетно велики број људи егзистенцијално везан за задругарство. Овај облик организовања, поред јавног и приватног сектора, представља једну од области где се могу унапређивати услови за подстицање запослености. Стални раст броја новооснованих задруга, како у свету, тако и код нас, условљава потребу за повећањем запослености и samozapošljavanja у задругарству. Осим што представљају једну од могућности за запошљавање, задруге (према ставовима Међународног Задружног савеза) пружају својим члановима и запосленима адекватну заштиту од негативних ефеката глобализације и економског либерализма.

Ставови и препоруке Међународне организације рада (ИЛО)

Међународна организација рада је још средином шездесетих година 20. века објавила да је оснивање задруга пожељно, обзиром да може да послужи као значајно средство за подстицање раста националног дохотка, запослености и потпунијег коришћења производних капацитета.

Анализом задругарства као облика организовања који представља капацитет за запошљавање, између осталог, Међународна организација рада је закључила да:

- Задружне организације промовишу фундаменталне принципе и права у вези рада, обезбеђујући слободно удруживање, сарадњу и демократичност у раду;
- Задруге обезбеђују ефективну социјалну заштиту и остваривање социјалних интереса запослених и чланова задруге;
- Задруге јачају социјални дијалог, бранећи интересе сеоског сиромашног становништва и незаштићених радника.

Нове «ИЛО Препоруке у вези рада у задругарству» из 2002. године, између осталог укључују: пропагирање задругарства у циљу јачања опште свести о значају задругарства; промоцију задружних принципа и задружних вредности; техничку сарадњу и активности у вези развоја људских ресурса и локалног економског развоја кроз рад у задругарству.

Из наведених ставова и препорука Међународне организације рада, може се закључити да задруге представљају организације које омогућавају својим запосленима и члановима остваривање квалитетног запошљавања и самозапошљавања, са високим стандардима у вези права заснованих на раду и из рада, која потичу из саме суштине задружних принципа и вредности.

Запосленост у земљорадничким задругама у А.П. Војводини

Задружни савез Војводине има у чланству 629 земљорадничких задруга, од којих око 500 активно послује. Највећи број земљорадничких задруга у А.П. Војводини је општег типа, односно нису специјализоване за производњу и промет одређене врсте пољопривредних производа.

Од укупног броја земљорадничких задруга, око 190 је основано у годинама непосредно након Другог светског рата, док је са друге стране, више од 400 земљорадничких задруга основано од 1990. године до данас.

Већина задруга са дугом традицијом располаже са покретном и непокретном имовином у својини задруге, а управо у овим задругама се налази и највећи број запослених у задружном сектору. Задруге које су основане у последњој деценији најчешће не поседују имовину у својини задруге, а при томе запошљавају минималан број запослених, или немају запослених, већ све послове обављају задругари који нису у радном односу у задрузи.

Према подацима Задружног савеза Војводине, земљорадничке задруге у А.П. Војводини у просеку располажу следећим људским капацитетима:

- просечан број запослених у земљорадничким задругама је око 20 радника;
- задруге имају у просеку 45 задругара и око 300 коопераната.

Уз наведене податке, битно је нагласити да више од 100 задруга нема ни једног запосленог, а поред тога, већина «нових» задруга има 10 – 15 задругара и у просеку само 2 запослена радника.

Из приказаних података, уочљиво је да у «новим» задругама има мање запослених и задругара од просека, док је већина људских капацитета

ангажована у земљорадничким задругама са дугом традицијом. Иако тзв. старе задруге располажу са довољним људским и имовинским капацитетима, већина ових организација се у току транзиционог периода, сусрела са многобројним тешкоћама, од којих су неке објективно условљене самим карактеристикама транзиције и укупног друштвено – економског система, док је део проблема у овим задругама наслеђен из ранијих периода. Кретање броја запослених у овим задругама у будућности зависиће од много чинилаца, међу којима су значајнији регулисање правног и економског положаја ових организација кроз нова, унапређена законска решења у области задругарства, али пре свега оперативна подршка овом облику организовања од стране надлежних државних органа.

Највећи број земљорадничких задруга послује у сеоским срединама где је проблем незапослености посебно изражен. Међутим, сеоске средине истовремено карактерише недостатак високо квалификованих стручњака у областима за које постоји потреба за запошљавањем у земљорадничком задругарству. У складу са наведеним, за већину тзв. старих земљорадничких задруга је карактеристично да имају вишак укупног броја запослених у односу на обим пословања, при чему у структури запослених недостаје стручна и високо квалификована радна снага. Са друге стране, код земљорадничких задруга основаних у последњој деценији, најчешће нема довољно запослених у односу на обим пословних активности, најчешће из разлога недостатка извора за финансирање радне снаге.

Из табеле бр. 1.: Квалификациона структура запослених у земљорадничким задругама у А.П. Војводини, на узорку од 193 задруге, могу се уочити квалитативни проблеми запослености у области земљорадничког задругарства Војводине.

Табела 1. Квалификациона структура запослених у земљорадничким задругама у А.П. Војводини

R.b.	Kvalifikacija radnika	Broj radnika	Struktura u %
1	Visoko kvalifikovani	96	3
2	Kvalifikovani	1.302	44
3	Polukvalifikovani	410	14
4	Nekvalifikovani	1.159	39
5	Ukupno	2.967	100

Извор: РСЗ Србије

Напомена: подаци су приказани на основу узорка од 193 земљорадничке задруге

Квалификациона структура запослених у земљорадничким задругама је изузетно неповољна. Из приказаних података у табели бр. 1., уочљиво је да задругама највише недостају стручни, високо квалификовани радници, док је више од 50% запослених неквалификовано или полуквалификовано.

На основу актуелног стања запослености у земљорадничким задругама, може се закључити да већина тзв. старих задруга има вишак укупног броја запослених, при чему квалификациона структура запослених није одговарајућа потребама задруга, што се посебно огледа у недостатку висококвалификованих стручњака. Нове задруге немају вишак запослених, али такође имају проблем у обезбеђивању висококвалификоване радне снаге, и то због недостатка стручњака у сеоским срединама, али и услед недостатка финансијских средстава за њихово ангажовање.

Осим неповољне квалификационе структуре запослених у земљорадничком задругарству, старосна структура запослених такође није повољна. У старосној структури запослених приметан је значајно мањи број младих људи у односу на средњу и старију генерацију, што је условљено са једне стране наслеђеним вишком запослених из ранијих деценија, а са друге стране недостатком младих стручњака у сеоским срединама.

Потенцијали и ограничења за запошљавање у земљорадничком задругарству

Упоређивањем броја активних земљорадничких задруга са бројем насеља у А.П. Војводини, закључује се да у просеку постоји најмање једна земљорадничка задруга по насељеном месту, односно присутна је добра територијална заступљеност задруга. Обзиром да је проблем незапослености посебно изражен у сеоским срединама, добра територијална покривеност ових насеља задругама – којима недостају стручни и висококвалификовани кадрови, свакако је један од потенцијала за њихово запошљавање.

Један од потенцијалних начина за повећано ангажовање високо квалификоване радне снаге у земљорадничким задругама је и могућност преквалификације (или додатног образовања) незапосленог сеоског становништва, а у складу са потребама задруга.

Иако у земљорадничким задругама неоспорно постоји потенцијал за запошљавање, постоји низ ограничавајућих чинилаца услед којих овај процес не тече, или се одвија испод могућих потенцијала.

Ограничавајући чиниоци за запошљавање у земљорадничком задругарству налазе се првенствено у општем друштвено – економском и

социјалном амбијенту, а делом и у самим задругама, које су оптерећене финансијским тешкоћама и неодговарајућом структуром запослених из ранијих периода пословања. Неки од најзначајнијих чинилаца који условљавају неповољну квалификациону и старосну структуру запослених у задругама, као и фактори који ограничавају запошљавање у задругама у сеоским подручјима су следећи:

- Неадекватна стратегија руралног развоја, уз непостојање стимулативне социјалне и економске политике за унапређење запослености у руралним срединама;
- Дугогодишње, континуиране миграције висококвалификованих стручњака и младих људи са села у градове, праћене немогућношћу привлачења младих и стручних људи за запошљавање у сеоским срединама;
- Недостатак финансијских средстава код задруга за ангажовање стручне радне снаге, са једне стране, као и оптерећеност вишком запослених (са неодговарајућом квалификационом структуром), са друге стране.
- Ставови и схватања о пољопривреди, као недовољно атрактивној делатности за запошљавање, уз тежње (посебно млађе генерације) за запошљавање у градовима и трајно напуштање сеоских средина.

Закључак

За запошљавање и друге врсте радног ангажовања у земљорадничким задругама постоје потребе и могућности. Ипак, запосленост у задругама често представља критичну тачку управљања, која има утицаја како на успешност задружног организовања, тако и на ширу локалну заједницу чији радни капацитети остају неискоришћени, или се не користе рационално.

Повећањем запослености у земљорадничким задругама утицало би на унапређење укупне друштвено – економске позиције задруга, сеоског становништва, а тиме и целокупне локалне заједнице. Задруге би са запошљавањем квалификованих стручњака унапредиле квалитет и квантитет услуга које пружају свом чланству и локалном становништву, што би допринело њиховом бољем економском позиционирању у будућности. Један од општих интереса за запошљавање у земљорадничком задругарству је свакако смањење незапослености у руралним подручјима.

Могућности за повећање запослености у земљорадничким задругама постоје, али ограничени извори финансирања задруга онемогућавају њихову реализацију. Због наведеног је неопходна свака врста подршке и помоћи надлежних институција, као и специјализованих пројеката за смањење незапослености у руралним срединама. Унапређењем запослености у земљорадничким задругама би се допринело већој успешности ових организација, али истовремено би се побољшала запосленост у сеоским срединама, где је проблем незапослености посебно изражен, те је неопходно у будућим напорима за смањење незапослености одабрати земљорадничке задруге, као облик организовања који има капацитете за превазилажење овог општег друштвеног проблема.

Литература

1. Васић др Љиљана, (1996.): Век и по земљорадничког задругарства у Војводини, Задружни савез Војводине, Нови Сад, 12. - 22. стр.
2. Закић др Зорка, (2000.): Кооп менаџмент – Основни задружни принципи и савремена пракса, Дунав група и Дунав превинг а.д., Београд, 306. - 328. стр.
3. Михајловић др Лазо, Арсеновић др Ђојо (2002.): Економика пољопривреде са задругарством, Пољопривредни факултет, Нови Сад, 344. - 370. стр.
4. Јелена Несторов Бизоњ (2004.): Принципи организовања савремене задруге, Знањем до успеха, Задружни савез Војводине, Нови Сад, 101.- 107. стр.

Примљено: 14.03.2007.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 349.422.2:331.5.024.54

POSSIBILITIES FOR EMPLOYMENT IN AGRICULTURAL COOPERATIVES

Jelena Nestorov-Bizonj, m.a.
Cooperative Union of Vojvodina, Novi Sad

Summary

Possibilities for employment in agricultural cooperatives exists, specially for skilled labour. There are at least one cooperatives in every village, whereby most of them need to employ skilled and young labour. Regrettably, most of cooperatives have insufficient financial resources for increasing employment, and need patronage and every support from state authority for this intention.

Increase of employment in agricultural cooperatives would help cooperatives achieve better results, become more competitive, and improve the living standard in rural areas because of decrease of unemployment.

Key words: agricultural cooperatives, employment, rural regions

Autor's address:

Mr Jelena Nestorov – Bizonj,
Cooperative Union of Vojvodina,
Novi Sad
Phone number: 064/14-10-570;
E-mali: jelenazsv@nsl.sbb.co.yu

ЗАПОШЉАВАЊЕ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ - ЧИНИЛАЦ ПОВЕЋАЊА ПРОИЗВОДЊЕ И ИЗВОЗА ХРАНЕ

Драго Цвијановић,¹ Бранислав Влаховић,² Душан Милић³

Абстракт: Ресурси који се налазе у руралним срединама Србије, као што су: стамбени објекти, задружни домови и други неискоришћени сеоски објекти, производни објекти за пољопривредну и друге производње, бање које још увек нису у функцији или су делимично у функцији, планине, реке, објекти за разноврсну туристичку понуду, културно-историјски објекти и здрава природна околина, представљају веома значајан и специфични потенцијал за будући развој и запошљавање.

Овај рад је покушај сагледавања могућег запошљавања у руралним подручјима Србије у функцији повећања производње и извоза хране, како кроз директни извоз пољопривредно-прехрамбених производа, тако и кроз развој свих облика туризма и то са акцентом на стране госте. Са развојем туризма у руралним подручјима се оставарује значајни девизни прилив, како кроз потрошњу хране у туристичким објектима, тако и кроз повећани промета трговине, интензивнији саобраћај, активирање домаће радиности и др., а све то у функцији већег запошљавања.

Да би се ова хипотеза и потврдила неопходно је урадити Пројекат који би показао реалне могућности запошљавања у руралним срединама Србије. Аутори ових редова предлажу садржај Пројекта који би дао одговор о могућности запошљавања у руралним подручјима Србије.

Кључне речи: запошљавање, развој, извоз, туризам, пројекат

1. Увод

¹ Др Драго Цвијановић, научни саветник, Институт за економику пољопривреде, Волгина 15, 11060 Београд, e-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu, drago_c@mail.iep.bg.ac.yu

² Др Бранислав Влаховић, редовни професор, Пољопривредни факултет, Трг Д. Обрадовића 8, 21000 Нови Сад

³ Душан Милић, редовни професор, Пољопривредни факултет, Трг Д. Обрадовића 8, 21000 Нови Сад

Својинска трансформација као основна институционална промена у иницијалној фази отворила је низ проблема са неповољним ефектима на развојне перформансе пољопривреде и са очигледним и крупним социјалним проблемима, посебно у виду отворене и прикривене незапослености. Димензије прикривене и отворене незапослености по обиму и сложености и по могућности да се реши су различите и по секторима привреде и по регионима. Размере социјалних проблема у целини (а не само отворене и прикривене незапослености), које неизбежно прате крупне институционалне промене и структурно прилагођавање привреде су такве, да се не могу решити искључиво социјалном политиком. Разлике између социјалних потреба и економских могућности су таквих размера да би приступ решавања социјалних последица структурног прилагођавања привреде требало да се темељи на економској и развојној политици која ће подстицати привредни развој и на тој основи друштвени трошак институционалних реформи и структурног прилагођавања привредне свести и на прихватљиву меру и на што краћи период.

Овај рад има за сврху управо да иницира Пројекат у коме би се проценила и утврдила тежина проблема затворене и прикривене незапослености као једног од кључних аспеката социјалних последица институционалних реформи и структурног прилагођавања агроиндустријског сектора (сектора производње хране), и свих других сектора који су присутни у руралним срединама Србије али и да утврди могућност решавања овог крупног питања, преваходно економским мерама које ће подстицати привредни развој руралних подручја Србије.

2. Запосленост (незапосленост) у Србији

Укупна запосленост у привреди Србији, нажалост, у периоду који је анализиран перманентно опада.

У истом периоду број запослених у ванпривреди је повећао своје учешће. У Републици Србији у пољопривреди, рибарству, шумарству и водопривреди број запослених је у сталном опадању од 1995. до 2004. године.

Кретање броја запослених у свим облицима својине, анализирано је у периоду од 1995-2004. године, као и запослених у предузећима, установама, задругама и другим организацијама по делатностима: у Републици Србији и Централној Србији.

Табела 1. Запослени по секторима делатности од 1995. до 2000. год. (%)

Делатности	Република Србија	Централна Србија	Република Србија	Централна Србија	Република Србија	Централна Србија
	1995.		1996.		1997.	
Привредне делатности	79,6	79,6	78,8	78,9	77,8	77,8
Индустрија и рударство	41,9	42,0	41,6	41,7	41,4	41,4
Пољопривреда, рибарство, шумарство и водопривреда	5,5	3,1	5,2	2,9	5,0	2,8
Грађевинарство	6,6	7,1	6,3	6,8	6,2	6,7
Остале привредне делатности	25,7	27,4	25,7	27,5	25,2	26,9
Ванпривредне делатности	20,4	20,4	21,2	21,1	22,2	22,2
Запослени у свим облицима својине	88,7	90,3	87,6	89,2	86,1	87,9
Запослени у приватним радњама	11,3	9,7	12,4	10,8	13,9	12,1
Година	1998.		1999.		2000.	
Привредне делатности	76,9	76,9	76,5	76,2	75,4	75,0
Индустрија и рударство	41,2	41,3	40,7	41,1	40,3	40,5
Пољопривреда, рибарство, шумарство и водопривреда	5,0	2,8	5,0	2,7	5,0	2,7
Грађевинарство	6,0	6,5	5,8	6,2	5,5	5,8
Остале привредне делатности	24,7	26,3	25,0	26,2	24,6	26,0
Ванпривредне делатности	23,1	23,1	23,5	23,8	24,6	25,0
Запослени у свим облицима својине	85,5	86,9	85,1	86,3	83,7	84,9
Запослени у приватним радњама	14,5	13,1	14,9	13,7	16,3	15,1

Извор: Општине у Србији за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд

Напомене: 1. Привредне делатности + ванпривредне делатности = 100, односно запосленим у свим облицима својине. 2. Запослени у свим облицима својине + запослени у приватним радњама = 100, односно укупан број запослених. 3. Процењени подаци за Косово и Метохију за 1998. годину. 4. Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију за године 1999-2000.

Табела 2. Запослени по секторима делатности од 2001. до 2004. год.

(%)

Делатности	Година							
	2001.		2002.		2003.		2004.	
	Република Србија	Централна Србија	Република Србија	Централна Србија	Република Србија	Централна Србија	Република Србија	Централна Србија
Пољопривреда, лов, шумар. и водоприв.	4,0	2,1	3,9	2,0	3,6	1,8	3,4	1,8
Рибарство	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
Вађење руда и камена	1,9	2,4	1,0	2,3	1,8	2,3	1,6	2,0
Прерађ. индустрија	30,0	29,7	27,7	27,4	25,7	25,3	23,6	23,1
Производња ел. ен. гаса и воде	2,5	2,8	2,5	2,8	2,6	2,8	2,3	2,5
Грађевинарство	4,4	4,7	4,2	4,4	4,1	4,3	4,3	4,5
Трговина на велико и мало	6,6	7,1	6,1	6,6	6,0	6,5	10,2	10,7
Хотели и ресторани	1,9	2,2	1,8	2,1	1,5	1,8	1,4	1,6
Саобраћај, складиштење и везе	6,1	6,4	6,0	6,3	5,8	6,1	5,8	6,1
Финансиско посредовање	2,2	2,1	1,7	1,5	1,6	1,6	1,4	1,4
Послови са некретнинама, изнајмљивање	2,1	2,3	2,1	2,3	2,0	2,2	2,9	3,2
Државна управа и соци. осиг.	3,3	3,4	3,5	3,6	3,7	3,8	3,5	3,6
Образовање	6,0	6,1	6,7	6,9	6,8	6,9	6,4	6,5
Здравствени и социјални рад	8,4	8,6	8,7	9,0	8,9	9,1	8,0	8,2
Остале комуналне, друшт. и личне услуге	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,4	2,4
Запослени у предузећ. установама, задругама и другим организац.	81,7	82,2	78,9	79,5	76,3	76,8	77,0	77,5
Лица која самостално обављају делатност	18,3	17,8	21,1	20,5	23,7	23,2	23,0	22,5

Напомена: Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију за године 2001-2004.

Извор: Општине у Србији за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд

У посматраном временском периоду измењена је класификација делатности, па је у складу са тим одвојено приказано кретање и структура запослености (табеле бр.1 и 2).

Број запослених у приватним радњама, односно број лица која самостално обављају делатност се у анализираном периоду перманентно повећава (табеле бр. 1 и 2).

Број запослених у односу на укупан број становника у нашој Републици у анализираном периоду (уз одређена колебања) стално се повећава (табела бр. 3). Број незапослених лица у односу на укупан број становника у истом периоду (уз одређена колебања) има тренд повећања. (табела бр. 4).

Табела 3. Број запослених у односу на укупан број становника (%)

Година	Република Србија	Централна Србија
1995	22,5	26,3
1996	22,3	26,2
1997	21,9	25,8
1998	27,6	25,4
1999	26,0	26,2
2000	25,4	25,4
2001	25,4	25,6
2002	24,7	24,8
2003	24,2	24,4
2004	27,5	27,8

Напомена: Процењени подаци за Косово и Метохију за 1998. годину. Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију за године 1999-2004.

Извор: Општине у Србији за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд

Табела 4 . Незапослена лица у односу на укупан број становника (%)

Година	Република Србија	Централна Србија
1995	7,2	6,8
1996	7,7	7,0
1997	7,3	7,4
1998	10,0	7,9
1999	9,2	8,7
2000	9,7	9,1
2001	10,4	9,8
2002	12,1	11,4
2003	12,6	11,9
2004	13,0	12,4

Напомена: Процењени подаци за Косово и Метохију за 1998. годину.
Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију за године 1999-2004.

3. Могућности запошљавања у руралним подручјима Србије

Реформа институционалне основе наше привреде има за циљ успостављање отворене и тржишне привреде. Својинска трансформација је означена као основна претпоставка друштвеног пројекта транзиције, пројекта обликовања и успостављања критеријума, механизма и института тржишне привреде. Својинска трансформација као процес деколективизације (трансформација друштвене својине и државне својине), или процес индивидуализовања (својинска овлашћења), омогућава да се појединци као приватни власници (својинска власт која припада само титулару) самостално (као аутономни привредни субјекти) сучељавају на тржишту. Јасна номинација титулара својинских овлашћења представља основни, али не и једини циљ у друштвеним пројектима којим се нормативно операционализује својинска трансформација. Као циљеви својинске трансформације означени су сасвим јасно и интерес и потреба да се обезбеди додатни капитал и обликују и успоставе претпоставке компетативне и ефикасне привреде (тржиште роба, капитала и радне снаге, корпоративни облик управљања, аутономност привредних субјеката–предузетничких организација, дерегулација, демополизација и др.).

Развојно искуство потврђује да се учинак својинске трансформације јавља са временским помаком. Крупне институционалне промене, попут својинске трансформације, као непосредни краткорочни ефекат изискује већи

трошак од користи. Да би се ваљано верификовали ефекти крупних институционалних промена попут својинске трансформације и утврдила њихова прихватљивост неопходно је да се попут оцене инвестиционог пројекта утврде и обухвате сви ефекти (трошкови и користи) будућих промена. Неповољни и непожељни ефекти назначени стагнацијом, па чак и падом производње (друштвеног производа) представљају трошак реформе све до досезања обртне тачке којом се коначно успоставља консолидација и остварује већа корист од трошка.

Могућност и приступ решавању социјалних импликација, структурног прилагођавања привреде (поред већ постојећег програма пасивних и активних мера социјалне политике, попут програма samozapošljavanja, програма преквалификације и дошколовавања, програма запошљавања инвалида, програма запошљавања младих са високим образовањем без радног искуства (нарочито талента), програм субвенционирања приправника, програм отварања нових радних места са финансијском партиципацијом, програм посредовања и помоћи запошљавању и други програми активних мера социјалне политике у циљу додатног запошљавања у пољопривреди (и селу) темељи се на оним програмима агроиндустријске производње (пољопривреде, дораде, прераде и других комплементарних услужних делатности малих капацитета) који потенцијалним инвеститорима, пољопривредним произвођачима, предузетницима омогућава рационалну употребу производних потенцијала. Избор производних програма (у виду инвестиционих препорука са утврђеном висином улагања, трошковима и приходима, ангажованом радног снагом и могућом добити) предодређен је потребом да се оствари додатно запошљавање, али и потребом да се валоризује производни потенцијали руралних подручја Републике Србије.

4. План истраживања (садржај истраживања)

Оријентациони садржај Пројекта би био следећи:

1. Структурно прилагођавање и развојне перформансе пољопривреде и прехранбене индустрије
  - 1.1. Ниво у темпо развоја пољопривреде и прехранбене индустрије
  - 1.2. Промене у структури производње
  - 1.3. Продуктивност рада и техничко технолошки развој
  - 1.4. Обим и ефикасност инвестиција
  - 1.5. Институционалне претпоставке развоја

- 1.6. Оцене (не) успешности развоја пољопривреде и прехранбене индустрије (социјалне импликације)
2. Обим и структура отворене (регистроване) незапослености
  - 1.1. Обим и структура отворене незапослености привреде по делатностима
  - 2.2. Обим и структура отворене незапослености пољопривреде и прехранбене индустрије по квалификацијама, полу, старосној структури и дужини тражења посла
  - 3.3. Разлози престанка радног односа
3. Могућност решавања прикривене и отворене незапослености: програм развоја агроиндустријске производње и села у функцији повећања запослености
  - 1.1. Развојни потенцијал и могућности развоја пољопривреде и прехранбене индустрије (пројекција развоја пољопривреде и прехранбене индустрије као основ за утврђивање тражње за радном снагом)
  - 2.2. Институционалне претпоставке развоја пољопривреде и прехранбене индустрије (развојна и економска политика)
  - 3.3. Производни програми за сектор пољопривреде, прехранбени и услужни сектор у функцији повећања производње и извоза
    - 1.3.1. Производни програми за ратарску производњу
    - 2.3.2. Производни програми за семенски материјал
    - 3.3.3. Производни програми за сточарску производњу
      - 1.3.3.1.1. Модели фарми у говедарству
        - Фарме музних крава (различити капацитети)
        - Фарме за тов јунади (различити капацитети)
      - 2.3.3.1.2. Модели фарми у свињарству
        - Фарме за производњу прасади
        - Фарме за тов свиња (различитих капацитета)
      - 3.3.3.1.3. Модели фарми оваца и јагњади у тову (различитог капацитета)
      - 4.3.3.1.4. Модели фарми коза
        - Стајско пашњачки начин држања
        - Стајски начин држања
      - 5.3.3.1.5. Производни програми у живинарству
        - Производња конзумних јаја (различити капацитети)

- Тов пилића (различити капацитети)
- 6.3.3.1.6. Производни програми у пчеларству
  - Производња меда (стабилно пчеларство)
  - Поизводња меда (мобилно пчеларство)
  - Алтернативне производње (пужеви, кунџи, нојеве, лековито и зачинско биље и др.)
- 3.3.4. Производни програми у воћарској и виноградарској производњи
  - 3.3.4.1. Производни програми за производњу различитих врста воћа
  - 3.3.4.2. Производни програми за производњу воћних садница
  - 3.3.4.3. Производни програми за производњу винских сорти грождја
  - 3.3.4.4. Производни програми за производњу стоних сорти грождја
  - 3.3.4.5. Производни програми за производњу лозних калемова
- 3.3.5. Производни програми у повртарству
  - 3.3.5.1. Производња раног поврћа у заштићеном простору
  - 3.3.5.2. Производња печурака
- 3.3.6. Производни програм производње украсног биља
- 3.3.7. Производни програми у рибарству
- 3.3.8. Производни програми у преради пољопривредних производа (вино, ракија, сушено воће и поврће)
  - 3.3.8.1. Производни програми у преради житарица
  - 3.3.8.2. Производни програми у преради и конзервирању воћа и поврћа
  - 3.3.8.3. Производни програми у преради млека
  - 3.3.8.4. Производни програми у преради меса
  - 3.3.8.5. Производња уља (капацитети на основу различитих сировина)
  - 3.3.8.6. Производни програми за производњу амблаже
  - 3.3.8.7. Производни програми за паковање пољопривредно прехранбених производа
  - 3.3.8.8. Програми за развој капацитета техничких услуга (сервиси за одржавање пољопривредних машина и опреме)
  - 3.3.8.9. Програми за развој мањих енергетских капацитета

3.3.8.10. Програми за развој сеоског туризма (сезонски и стални)

3.3.8.11. Остали програми

- 3.4. Институционалне претпоставке као фактор имплементације производних програма (развојна и економска политика, регионална политика и политика финансирања)
- 3.5. Облици предузетничких организација и имплементација производних програма у функцији повећања запослености (породично газдинство, задруге, друштво капитала, друштво лица)
4. Могућности извоза пољопривредно прехрамбених производа кроз разне видове
5. Асоцијације пољопривредних произвођача (привредне коморе, задружни савези, посебни облици повезивања предузетничких организација) и имплементација производних програма (малих капацитета) у функцији повећања запослености.

5. Уместо закључка

Нема сумње, да се у руралним подручјима Србије крију реалне могућности запошљавања великог броја незапоселних лица.

Део прихода који су настали приватизацијом друштвеног (читај државног) капитала требало би уложити у рурална подручја Србије, јер је то место где се уз најманње улагања могу постићи највећи ефекти запошљавања.

То запошљавање би покренуло не само развој руралних средина Србије које су неоправдано заостале у односу на урбане средине већ би дошло до уравнотеђенијег развоја подручја Републике, повећала би се пољопривредна производња и оставрио већи извоз пољопривредно-прехрамбених производа, развиле би се и остале делатности (туризам, саобраћај, трговина, угоститељство и др.) које би довеле до значајног прилива девизних средстава.

Аутори ових редова предлажу да се уради један свеобухватни пројекат који би ове претпоставке потврдио или одбацио.

Литература

1. Арсић Славица, Вуковић Предраг и Цвијановић Драго (2006): „Идентификовање стања основних елемената животне средине и мере за њихово очување и унапредјење“, Зборник радова - *I симпозијум о рециклажним технологијама и одрживом развоју*. Соко Бања, 01 – 04. новембра 2006. године, ISBN 86-80987-45-X UDK 502.131.1:628.477.6(082) COBISS.SR-ID 135025164, стр. 268-274.
2. Цвијановић Драго, Катић Бранко и Вуковић Предраг (2006): „Мултифункционалност као претпоставка развоја Златиборског округа“, *XI саветовање о биотехнологији – зборник радова*, Вол. 11(11-12) књига I, ISBN 86-82107-79-1, Чачак, 3-4 март 2006 година.
3. Милић Д. и сарадници (1999): Стратегија развоја малих и средњих предузећа у функцији укупног развоја села и пољопривреде у АП Војводини, Научни пројекат, Нови Сад, стр. 81.
4. Милић, Д., Чобановић Катарина: Карактеристике земљишних површина пољопривредних предузећа и земљорадничких задруга Србије, *Агроэкономика* бр. 23, Нови Сад, 61-70, 1994

Примљено: 14.03.2007.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 331.5.024.54:711(497.11)

**EMPLOYMENT POSSIBILITIES IN RURAL AREAS
OF SERBIA-THE FACTOR OF PRODUCTION
INCREMENT AND FOOD EXPORT**

Drago Cvijanović¹, Ph.D., Branislav Vlahović², Ph.D., Dušan Milić², Ph.D.

¹ Institute of economics, Belgrade

² Faculty of Agriculture, Novi Sad

Abstract

The resources which are situated in rural areas of Serbia, like as: housing structure, cooperative movement halls and other unused rural objects, production objects for agricultural and other aspects of production, health resorts (spa centers), which are not yet, or are just partly functionable, mountains, rivers, various touristic objects, cultur-historical objects and healthy environment represent very significant and specific potential for further development and employment.

This paperwork is an attempt of possible employment in serbian rural areas perception, with a view to production increment and food export, as through direct export of agricultural-nutritive products, so through the development of all tourism aspects with accentuation on foreign guests. Along with rural areas tourism development comes to actualization of significant export earnings, as throughout the food consumption in touristic objects, as well as throughout increased trade turnover, more intensive traffic, activation of cottage industry etc., and all in function to increase employment.

To vindicate this hypothesis, there is necessary to make a Project which would show some practically employment possibilities in rural areas of Serbia. The authors of this work suggest the Project context, which could give answers about employment possibilities in serbian rural areas.

Key words: employment, development, export, tourism, Project.

Author's address:

Branislav Vlahović, Ph.D.
Agricultural Faculty
Trg D. Obradovića 8
21000 Novi Sad
Serbia

ПЛОДНОСТ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПОВРШИНА НА ПРИВАТНОМ СЕКТОРУ У ВОЈВОДИНИ

П. Секулић¹, И. Курјачки, Ј. Васин, С. Шеремешкић

Сажетак: Систем контроле плодности земљишта и употребе ђубрива (у даљем тексту Систем) са научног аспекта заснован је 1980. године, а законски је заживео 1985. године. Систем обухвата контролу, евиденцију и праћење свих параметара који одређују плодност земљишта и дејство ђубрива, као и мере за остваривање високе и стабилне производње, доброг квалитета, уз економичност и заштиту животне средине – биосфере уопште. У току протеклих 18 година због економске кризе Систем није спровођен у довољној мери у пољопривредној пракси. У току 2002.-2006. године спроведена је акција бесплатног анализирања земљишта у Војводини на приватном власништву. Иницијатори и организатори су били Покрајински секретаријат за пољопривреду, водопривреду и шумарство и Научни институт за ратарство и повртарство, као водећа научна установа из области пољопривреде у земљи. Резултати акције показују пуну оправданост на даљем раду оживљавања Система.

Кључне речи: Систем контроле плодности земљишта, Војводина, приватан сектор.

Увод

Систем контроле плодности земљишта и употребе ђубрива (у даљем тексту Систем) са научног аспекта заснован је VI Конгресу Југословенског друштва за проучавање земљишта (Резолуција Конгреса, 1980.). Скупштина Аутономне Покрајине Војводине је 1985. године усвојила Закон о

---

¹ Проф. др Петар Секулић, научни саветник, мр Игор Курјачки, асистент, мр Јовица Васин, истраживач сарадник мр Срђан Шеремешкић, асистент, Научни институт за ратарство и повртарство, Нови Сад

искоришћавању пољопривредног земљишта којим су кодифициране одредбе Система.

Систем обухвата контролу свих фактора који одређују плодност земљишта и дејство ђубрива, односно преко исхране утичу на раст, развиће и приносе биљака, као и мере којима се ови усмеравају у циљу остварења високе И стабилне производње уз примену економичности и заштиту биосфере (Манојловић, 1986.).

Систем је показао врло добре резултате, поготово на ондашњем друштвеном пољопривредном сектору (Манојловић, 1986.). У току протеклих 18 година због економске кризе Систем није спровођен у довољној мери, нарочито на приватном сектору, у пољопривредној пракси. Услед тешких услова привређивања дошло је до смањења и изостављања ђубрења као агротехничке мере, што је опет довело да пада природне плодности земљишта. Рационалном применом врста и формулација ђубрива према стању плодности земљишта и специфичним потребама поједине биљне врсте, приватан сектор представља реалан извор повећања приноса биљака уз максималну економичност и заштиту биосфере.

У жељи да се анализирање земљишта, као једног од елемената Система контроле плодности, поново уведе у широку праксу Покрајински секретеријат за пољопривреду и Научни институт за ратарство и повртарство у Новом Саду у току 2002. године покрећу акцију бесплатног анализирања земљишта у приватном власништву на територији Војводине.

Унапређење пољопривредне производње на земљиштима у приватном власништву, нпр. рационализацијом ђубрења применом Система, представља велики потенцијал развоја пољопривреде уопште, јер учешће приватног сектора у власништву ораница и башта у Војводини износи 69.7 % (РЗС, 2005), са тенденцијом повећања.

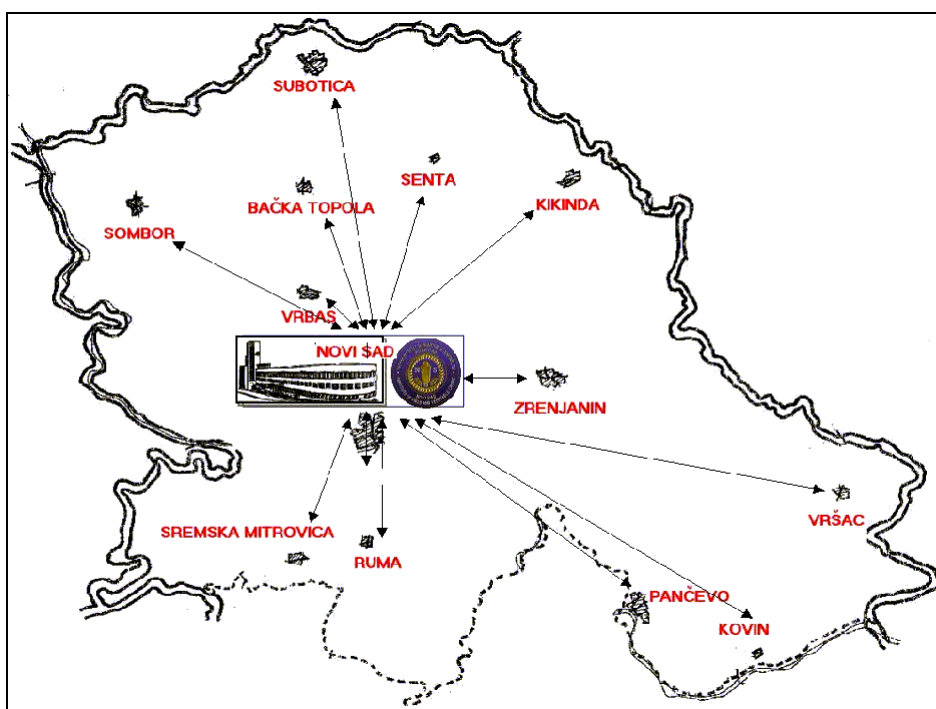
Материјал и метод рада

У току периода од 5 година (2002.-2006. год.) власници парцела, као и стручњаци из регионалних пољопривредних служби узорковали су земљиште у приватном власништву. Узорци су анализирани у Научном институту за ратарство и повртарство и мрежи регионалних пољопривредних стручних служби (слика 1).

Методе испитивања земљишта коју су примењиване су усвојене од стране Југословенског друштва за проучавање земљишта (ЈДПЗ, 1966).

Укупно је прикупљено и анализирано преко 89825 узорака, од чега ограниченом начину коришћења припада 75722 узорака (84,3 %).

Новим законом о пољопривредном земљишту из 2006. године (Сл. гл. РС 62/06) ради заштите и очувања хемијских и биолошких својстава пољопривредног земљишта од I до V катастарске класе земљишта и обезбеђење правилне употребе минералних и органских ђубрива и пестицида, власник односно корисник обрадивог пољопривредног земљишта врши контролу плодности обрадивог пољопривредног земљишта и евиденцију количине унетог минералног ђубрива и пестицида. Контрола се врши по потреби, а најмање сваке пете године.

Слика 1. Мрежа пољопривредних служби у Војводини

Fig. 1. The network of agricultural stations in the Vojvodina Province

Испитивање плодности обрадивог пољопривредног земљишта и утврђивање количине унетог минералног дјубрива и пестицида може да врши привредно друштво, односно предузеће или друго правно лице које је

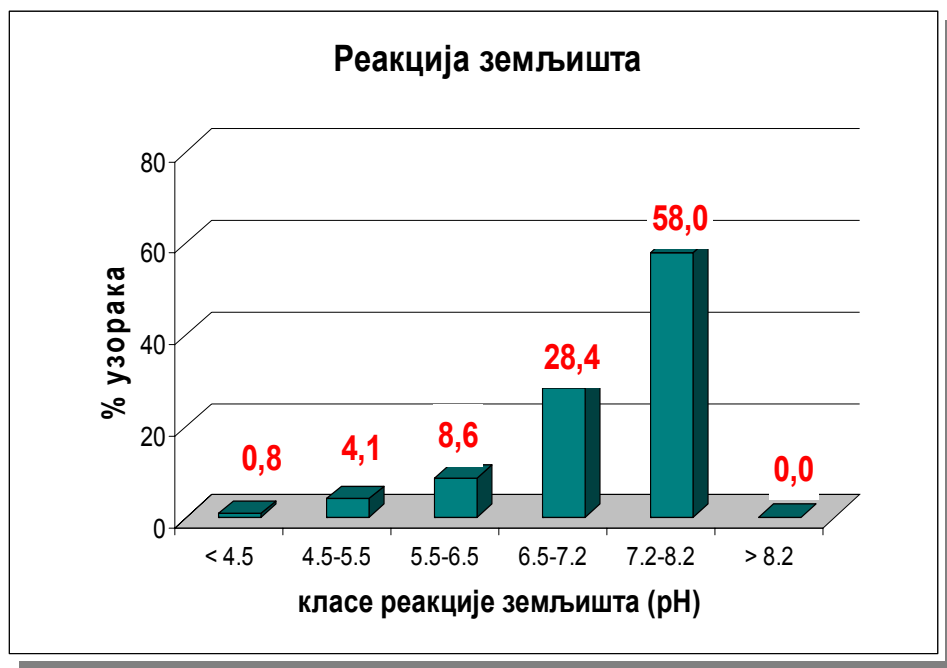
регистровано за обављање одговарајуће делатности, располаже одговарајућим техничким и стручним капацитетима и које има овлашћење Министарства пољопривреде Републике Србије.

У лабораторијама су анализирани следећи параметри плодности земљишта:

- рН вредност у суспензији у суспензији земљишта са калијум хлоридом и у дестилованој води, потенциометријски
- садржај СаСО₃ – калциметром по Scheibler-у
- садржај хумуса – методом Тјурин-а
- лакоприступачни фосфор (екстракција са амонијум лактатом) - АЛ методом; садржај фосфора одређен плавом методом на спектрофотометру.
- лакоприступачни калијум (екстракција са амонијум лактатом) - АЛ методом; садржаја калијума одређен пламенфотометријски

Резултати

На графикону 1 приказане су рН вредности земљишта Војводине из којег се може закључити да су земљишта киселе реакције заступљена на нивоу 14,81 % (класе са врло киселом, киселом и слабо киселом реакцијом - рН до 6,5). Неутрална земљишта, која су и најповољнија за биљну производњу, су заступљена са нешто више од трећине од укупног броја узорака земљишта. Неповољна је висока заступљеност алкалних земљишта (скоро половина узорака) која представљају ограничење за усвајање већине биљних хранива као и за примену појединих врста минералних ђубрива. Учешће узорака са екстремним вредностима реакције земљишта је занемарљиво.

Граф. 1. pH вредност у испитиваним узорцима на обрадивом земљишту у Војводини

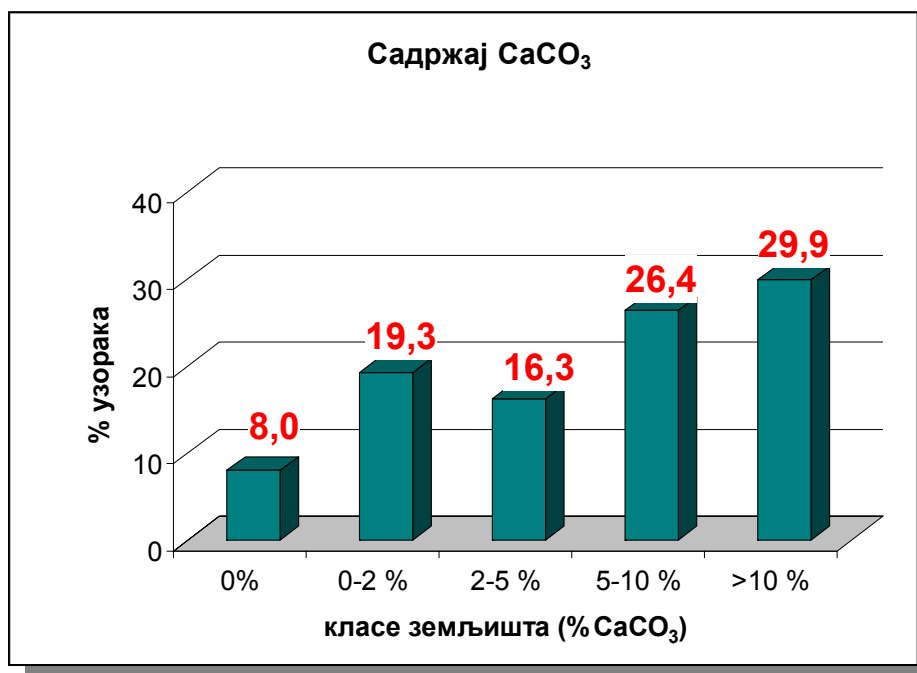
Graph 1. pH value in the analyzed arable soil samples

Значај ниског садржаја CaCO_3 у земљишту (око 27,3 % испитиваних узорака) се огледа пре свега преко смањеног позитивног утицаја Ca јона на структуру (граф.2). Екстремно високе вредности (учешће од 29,9 %) су штетне због имобилизације усвајања појединих микроелемената од стране биљака.

Просечан садржај CaCO_3 у земљишту је 7,04 %. Изузев на 8 % површина на којима нема CaCO_3 , на свим осталим парцелама непотребно је уносити CaCO_3 кроз ђубриво.

На површини од једног хектара земљишта обрачунато до 30 cm дубине има 3000 m^3 запремине земљишта. При запреминској маси од $1,33 \text{ g/cm}^3$ површински слој има укупну масу 4000 t. То значи да просечан хектар у Војводини има 280 t CaCO_3 . Уношењем 400 kg/ha КАН-а који садржи 27 % N, али и 36 % CaCO_3 унесе се 108 kg/ha N и 144 kg/ha CaCO_3 . Ових 144 kg/ha CaCO_3 је количински занемарљиво у односу на просечних 280 t/ha у

земљишту. Обзиром да је КАН по килограму чистог азота скупљи и да нам је CaCO_3 из њега на највећем делу површина непотребан долазимо до следеће рачунице:

Граф. 2. Садржај CaCO_3 на обрадивим земљиштима у Војводини
Graph 2. CaCO_3 u content in the arable soils from the Vojvodina Province

Ако се у Војводини прихрањује 350000 ха пшенице са 400 kg КАН-а по ха, а на сваки хектар се унесе 144 kg CaCO_3 , онда је то укупно 50400 t CaCO_3 или око 2000 камиона. Непотребан трошак за превоз тих 2000 камиона је око 600000 еура.

Обзиром да цена КАН-а у фебруару 2007 износи око 176 еура по тони (има 27% N), а цена АН-а 184 еура по тони (има 34% N) разлика у цени ђубрива за 350000 ха по 108 kg/ха чистог N по ха износила би око 4.500.000 еура.

Укупно за превоз непотребног CaCO_3 и кроз јефтиније ђубриво уколико би за прихрану пшенице користили АН уместо КАН-а пољопривреда би у Војводини уштедела око 5.100.000 еура годишње.

Забрињавајући је удео земљишта са мање од 3 % хумуса (граф.3) односно класа слабо и врло слабо хумозних земљишта (око 42,7 % узорака). Да би се садржај хумуса задржао на постојећем нивоу или повећао неопходно је земљиште ђубрити органским ђубривима и заоравати жетвене остатке.

Опадања садржаја хумуса је између осталог резултат спаљивања жетвених остатака које је законом забрањено али се сваке године примењује на великим површинама. То представља врсту геноцида на микроорганизмима.

Просечно у земљишту има око 10^7 микроорганизма (таб.1). Ако посматрамо само површински слој земљишта до 1 cm дубине (око 130 t земљишта) при спаљивању жетвених остатака са 1 ha угине око $1,3 \times 10^{13}$ микроорганизма.

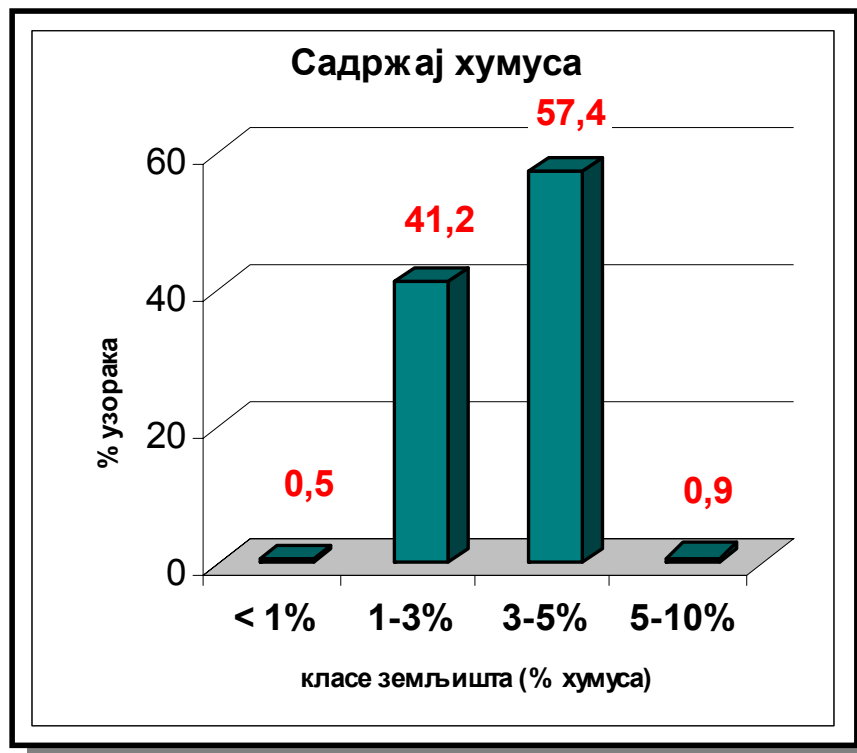
Они микроорганизми што преживе спаљивање жетвених остатака хране се органским делом хумуса јер нема органске материје којом се иначе хране.

Табела 1. Заступљеност микроорганизма у земљишту до 30 cm дубине у Војводини

Tab. 1. Content of microorganisms in soil (depth 0-30 cm) in Vojvodina Province

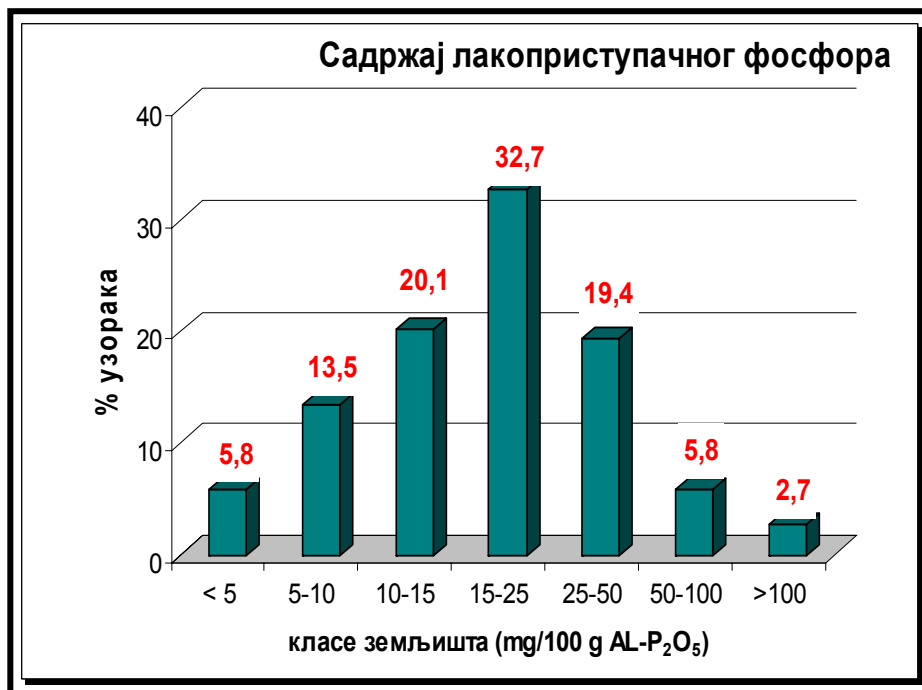
Тип земљишта	Број микроорганизма по граму апсолутно сувог земљишта				
	Број мо	Azotobacter	Амонификатори	Актиномицете	Гљиве
Чернозем	10^6-10^9	10^2-10^3	10^6-10^7	10^4-10^5	10^3-10^5
Ритска црница	10^6-10^8	$00-10^2$	10^5-10^6	10^3-10^4	10^3-10^5
Ливадска црница	10^6-10^9	$00-10^2$	10^6-10^7	10^3-10^5	10^3-10^5

мо - микроорганизми

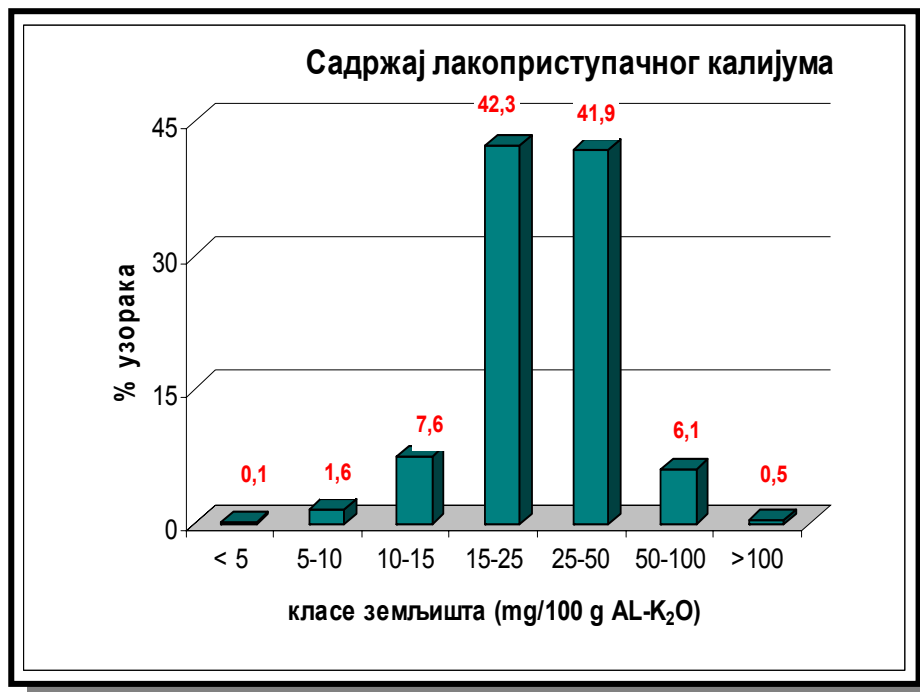
Граф. 3. Садржај хумуса у обрадивим земљиштима у Војводини
Graph 3. Humus content in the arable soils from the Vojvodina Province

Садржај лакоприступачног фосфора је својство земљишта које директно показује утицај пољопривредних произвођача ђубрењем у протеклом периоду. Вредности садржаја лакоприступачног фосфора према класама обезбеђености показују распоред нормалне дистрибуције (граф.4). Само трећина узорака земљишта припада класи са оптималним садржајем фосфора за већину ратарских и повртарских биљака (15-25 mg/100 g). Забрињавајући су подаци да 19,3 % узорака земљишта (испод 10 mg/100g) припадају класама са врло сиромашним и сиромашним садржајем фосфора. На 8,5 % површина садржај фосфора је у класама са штетним и токсичним садржајем овог елемента те ђубрење фосфорним ђубривима на овим површинама смањује принос гајених биљака.

Граф. 4. Садржај лакоприступачног фосфора на обрадивим земљиштима Војводине
Graph 4. Available phosphorus content in the arable soils from the Vojvodina Province

Према садржају лакоприступачног калијума узорци земљишта доминантно припадају класама са оптималном и високом обезбеђеношћу овим макроелементом (граф.5). Већина земљишта Војводине формирана на матичном супстрату богатом у калијуму. Резултати ових анализа указују на могућност значајне уштеде у ђубрењу овим елементом.

Граф. 5. Садржај лакоприступачног калијума на обрадивим земљиштима Војводине
Graph 5. Available potassium content in the arable soils from the Vojvodina Province

Закључак

На основу резултата анализа 89825 узорака може се закључити да је плодност земљишта Војводине различита. То је последица стварања типова земљишта у процесу педогенезе, различитог начина коришћења, а посебно ђубрења, у последњих 18-ак година.

Земљишта Војводине су доминантно неутралне и алкалне реакције. Посебну пажњу треба посветити спречавању даље алкализације, а коришћењем физиолошки киселих азотних ђубрива (уреа и АН) могу се постићи велике уштеде.

Садржај хумуса је код ораница доминантно изнад 3 %, али га и даље треба одржавати заоравањем жетвених остатака и органским ђубрењем.

Садржај приступачног фосфора је задовољавајући и омогућава да се управо оваквим акцијама рационализује његова примена.

Садржај калијума је доминантно у распону од оптималног, па чак и до врло високог и омогућава значајну рационализацију ђубрења овим елементом.

На основу резултата испитивања може се закључити да би убудуће у Војводини требало производити ђубрива са повишеним садржајем фосфора типа 1:3:2, а никако ђубрива типа 1:1:1 или са наглашеним калијумом, осим у случајевима гајења калофитних биљака (шећерна репа, дуван, кромпир и др.)

Литература

1. Богдановић Даринка, Убавић М., Дозет Д. (1993.): Хемијска својства и обезбеђеност земљишта Војводине неопходним макроелементима. Тешки метали и пестициди у земљишту (Кастори Р., ур.), Институт за ратарство и повртарство Нови Сад, стр 197-215.
2. Југословенско друштво за проучавање земљишта (1966.): Приручник за испитивање земљишта, Књига I, Методе истраживања хемијских својстава зем..
3. Манојловић С. (1986.): Систем контроле плодности земљишта и употребе ђубрива у Војводини – од научних истраживања, преко развојних истраживања до функционисања у пољопривредној производњи Војводине. Зборник радова Покрајинског комитета за науку И информатику, књига број 18, стр. 123-127
4. Републички завод за статистику (2005.): Саопштење 2005.
5. xxx (1980.): Резолуција VI Конгреса Југословенског друштва за проучавање земљишта. Публикација "VI Конгрес Југословенског друштва за проучавање земљишта", Нови Сад, стр. 26-27

Примљено: 23.12.2006.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 631.452(497.113)

SOIL FERTILITY OF AGRICULTURE LAND ON PRIVATE-OWNED SECTOR IN VOJVODINA

Sekulić, P.¹, Kurjački, I.², Vasin, J.¹, Šeremešić, S.²

¹Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad

²Faculty of Agriculture, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad

Abstract

Scientific basis of the Soil Fertility and Fertilizer Use Control System (in further text, 'the System') was established in 1980 and it was legislated in 1985. The System encompasses the control of all factors that determine soil fertility and fertilizer action, i.e., how soil affects the growth, development and yield of crops and which measures must be undertaken to ensure high, stable and economic yields and adequate protection of the biosphere. Because of the economic crisis that pestered the country over last 18 years and the recent war devastations, the System was not fully exploited. During 2002-2006, a campaign was launched to conduct soil analyses in the private sector free of charge. The campaign was organized by the Secretariat of Agriculture of the Vojvodina Province and the Institute of Field and Vegetable Crops. The latter is the country's leading scientific establishment in the field of agriculture. The public response to the campaign fully justifies future intentions to reinstate the System.

Key words: Soil Fertility and Fertilizer Use Control System, the Vojvodina Province, private sector

Author's address:

Mr Jovica Vasin
Naučni institut za
Ratarstvo i povrtarstvo
Novi Sad
Tel. 021 4898 462
e-mail: vasin@ifvcns.ns.ac.yu

ОДРЖИВА ПОЉОПРИВРЕДА – ОСНОВА РУРАЛНОГ РАЗВОЈА: ЕВРОПСКА ИСКУСТВА

Д. Томић¹, Весна Поповић², Мирјана Шуљманац-Шећеров³

Резиме: У овом раду аутори указују на међузависност одрживог и руралног развоја на глобалном нивоу. Посебно указују на динамичан привредни раст, раст броја становника на планети у периоду 1900 – 2050. године, као и на неминовност привредног раста и развоја, с једне стране и раубовања природних ресурса, с друге стране. Истичу, да су одржива пољопривреда и рурални развој перспективе европске, а у оквиру ње и српске пољопривреде.

Кључне речи: одрживост, село, развој, ресурси.

Крај света за унуке⁴

У јапанском граду Кјото 17.02.2005. потписан је протокол којим се предвиђа смањење емисије штетних гасова за 2% до 2012. године⁵. Повећана емисија CO₂ у ваздуху (атмосфери) тзв., „стаклена башта“, могла би у дужем временском периоду да повећа просечну годишњу температуру ваздуха за 2 – 4 С°. То би проузроковало брже топљење леда на Гренланду и раст нивоа мора за 0,5 метара у наредних 50 – 100 година. Последице тога су оштећења приобалних области Европе (Холандија, Шпанија, Италија). У Италији су 3 – 4 регије претворене у пустиње. Очигледно је да су у току значајни климатски поремећаји на планети.

¹ Др Данило Томић, Регионална привредна комора, Нови Сад

² Др Весна Поповић, Институт за економику пољопривреде, Београд

³ Мр Мирјана Шуљманац-Шећеров, ПСЗ, Нови Сад

⁴ Питер Барет, Новости, 3. децембар 2004. стр. 7

⁵ Протокол нису потписали САД, Кина, Јапан и Аустралија. Оне мисле, а посебно САД, да би потписивање овог протокола било омча око врата за њихову економију.

Шта се (не)мења?

Планету Земљу чини водени и копнени део. Водени заузима 60%, а копнени 40% њене површине. Те пропорције се не мењају од постанка планете до данас. Укупна њена површина износи 13 милијарди хектара (шуме, прашуме, пустиње, степе итд.). Обрадива површина се креће од 1,3 милијарде хектара (1950) до 1,5 милијарди хектара (2002 година). Укратко, она износи око 10% од укупне површине планете и мање – више је константна. Међутим, број становника се драматично мења. У 1900-тој години живело је 1,5 милијарди; 1985. 5,0 милијарди, а 2050. године процене су да ће на планети живети 9,3 милијарди становника. У периоду 2015 – 2030. године просечна годишња стопа раста броја становника износиће 0,9%, а у периоду 2030 – 2050 године, 0,6%. То значи, да ће се обрадиве површине *per capita* смањивати са 0,23 (2002) на 0,16 хектара (2050 – према подацима *FAO*).

Ради поређења, Србија данас има 3,5 милиона хектара обрадивог земљишта и 7,5 милиона становника са тенденцијом смањења истих до 2020. године.

Укратко, на глобалном нивоу, у порасту су:

- број становника на планети;
- тражња за храном;
- животни стандард грађана;
- притисак на ресурсе;
- деградација земљишта, воде, ваздуха и биодиверзитета.

Због свега реченог, на глобалном нивоу се мења начин размишљања. Заштита окружења, животне средине (земљишта, воде, ваздуха и биодиверзитета) постаје изузетно значајна. Земљиште, вода и биодиверзитети су природни ресурси. Биодиверзитет постаје један од најважнијих природних ресурса. Имајући ово у виду, земље (старе чланице Европске уније – њих 15) воде политику смањења притиска на ресурсе и екстензификације производње, пре свега, због хиперпродукције хране и високог индекса самодовољности. Земље – новопримљене чланице (12) воде политику интензификације производње и потенцијала, ради раста извоза хране и прилива девизних средстава. Укратко, у Европској унији је повећана одговорност друштва према пољопривреди и обрнуто пољопривреде према друштву. Важну улогу у томе имају одговорно предузетништво и интелектуални капитал. Према Лисабонској агенди усвојеној 2000. године, Европска унија прелази на економију базирану на знању до 2010. године (Томић, 2003, 2007).

Ради бољег разумевања појма одрживости важно је разликовати мотиве (интересе) произвођача, потрошача хране и националних влада. На пример, основни мотив произвођача хране је **повећање профита и додатне вредности, потрошача, приступ квалитетнијој, безбеднијој и јефтинијој храни**, а националних влада **усклађивање интереса произвођача и потрошача, уз јавну бригу о природним ресурсима** – што је суштина одрживог развоја (Томић, 2003).

Шта је и зашто одрживи развој?

Светски привредни раст и развој су незаустављиви. Тржишна привреда и капитал – однос, показали су се до сада као највитаљивији друштвени однос и систем. Мултинационалне компаније се шире и освајају нова тржишта и ресурсе. Само је питање усклађености привредног раста и развоја, с једне стране и коришћења природних ресурса, с друге стране. Управо, тиме се бави теорија одрживог развоја. Консултовањем стручне литературе дефиниције одрживог развоја могу се свести на следеће: Одрживи развој је концепт засниван на међугенерациској праведности тј., садашња генерација не сме компромитовати могућност будућих генерација, да задовољавају „материјалне“ потребе и да уживају у здравој и лепој средини (Sandra S. Batie, 1989), или одрживи развој представља бригу о будућим генерацијама пропраћену питањем: Какав ће бити траг који ћемо оставити иза себе и по чему ће нас будуће генерације памтити? (Баћановић, 2004)

Проблеми одрживог развоја су заоштрени крајем 20-тог и почетком 21-ог века. Значајни су и у области производње хране. У овој области су током 20-тог века, посебно у његовој другој половини, развијане теорије које су често поитовевћиване са митовима. R. Levins (1986) наводи и критикује 7 развојних митова. То су:

први, **радно интензивна пољопривреда је назадна, капитално и енергетски интензивна пољопривреда је напредна**. Овај мит је неодржив јер научно – стручно и мисаоно интензивна пољопривреда су такође радно интензивне, с тим што се интензитет активности помера са мишићне на мисаону супстанцу.

други, **диверзификованост је назадна, а монокултура напредна**. И овај мит је напуштен с обзиром да биодиверзитет постаје најважнији природни ресурс.

трећи, **ситан посед је назадан, крупан посед је савремен**. Савремен је онај посед на којем се може успоставити економски и агроеколошки оптимум (при којем су позитивни ефекти максимални, а негативни

минимални), и организовати фармерски начин производње, уз адекватну заступљеност биљне и сточарске производње.

четврти, **назадно је потчињавање природи, савремено је овладавање природном.** Треба се ослободити заблуде да човек може да победи природу. Човек је производ природе, и са њом мора мудро и тесно сарађивати.

пети, **народно знање је назадно, научно знање је модерно.** Да ли традиција и искуство стварани вековима могу бити нападни? То знање треба научним методама „опленичити“, усавршити и подићи на виши научни ниво.

шести, **специјалисти су модерни, генералисти су нападни.** Поставља се питање како остварити синтезу између појединих специјалности. Где је граница између општости и посебности?

седми, **што је ужа област истраживања, то је модерније.** Да ли приоритет у истраживању дати атому, молекулу, ћелији или организму?

Потребна је демистификација ових митова и управо заговорници теорије одрживог развоја то и чине.

Одрживи развој и рурална подручја у Србији

Руралне средине (подручја) у Србији су наша компаративна предност у примени концепта одрживог развоја у области производње хране. Око 85% територије Србије чине рурална подручја. У њима живи око 45% становника Републике. У досадашњем развоју ова подручја су била занемарена и девастирана, првенствено у економском и демографском смислу речи, међутим, у еколошком не. На нама је да досадашњу **заосталост и девастираност** сеоских средина претворимо у нашу предност. То је неискоришћена шанса коју морамо искористити. Због тога је потребан заокрет према селу, пре свега, **развијни**, праћен финансијском подршком. Ово је европски тренд. У Салсбургу је 2003. године одржана конференција о руралном развоју. Формиран је и европски аграрни фонд за те намене. У Европској унији политика руралног развоја чини стуб број 2 / ЗАП. И код нас је у структури коришћења средстава Аграрног буџета, после 2003. године дошло до позитивних помака у издвајању средстава за рурални развој до 25% од укупних. Посебну пажњу све више завређује мултифункционални карактер пољопривреде и њен неробни карактер који може битно да увећа богатство фарми. У агроекономској литератури се поставља питање шта је аутпут мултифункционалне пољопривреде и како се вреднује?

Поред прехранбених производа, село нуди производе од дрвета, екстрактивне индустрије, домаће радиности и могућности организовања разноврсне непољопривредне производње. Поред производног аспекта села су места за одмор, рекреацију, туризам, живот, перманентни боравак и становање, и повремено уживање у природним лепотама, пејзажима, слушању цвркута птица, итд.

Литература

1. Baret P., Крај света за унуке, Новости, 3. децембар 2004. стр. 7;
2. Batie S. Sandra, 1990, Sustainable Development: Challenges to the Profession of Agricultural Economics, Економика пољопривреде, бр. 7-8, Београд. Наш превод – Рад је саопштен на пленарном заседању конгреса Америчке асоцијације аграрних економиста и објављен у American Journal of Agricultural Economics, No. 5, December, 1989;
3. Levins R., (1990), Science and Progress: Seven Developmental Myths in Agriculture, Економика пољопривреде, бр. 7-8, Београд. Наш превод – Monthly Review, Јул – август, 1986, стр. 13 – 29;
4. FAO, (2002), Rome, World Agriculture Torward 2015 – 2030, Summary report;
5. Поповић Весна, (2003), Европска аграрна подршка и одрживи рурални развој, Институт за економику пољопривреде, Београд;
6. Томић, Д., (1990), Одрживост пољопривредних система и правци напретка, Економика пољопривреде, бр. 7-8, Београд;
7. Томић, Д. и сарадници (2005), Земљиште – ресурс будућности, Економика пољопривреде, бр.4, Београд;
8. Томић, Д., (2003), Трендови истраживања у економици пољопривреде – европска искуства, тематски зборник: Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја, Пољопривредни факултет, Нови сад;
9. Томић, Д. и сарадници, (2007), Интелектуални капитал – кључни чинилац постизања конкурентне предности агропривреде Републике Србије, друштвено игнорисан, или не?, Економика пољопривреде бр. 1-2, Београд.

Примљено: 23.12.2006.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 631.95:711.3

**SUSTANAIBLE AGRICULTURE – AS A BASE OF RURAL
DEVELOPMENT: EUROPEAN EXPIRIENCE**

Danilo Tomic¹, Vesna Popovic², Mirjana Suljmanac-Secerov³

¹ Institute of economics, Belgrade

² Regional Chamber of Economy, Novi Sad, Serbia

³ PSZ, Novi Sad

Abstract

In this paper authors are pointig on inetrtrelation between Sustanaible and Rural Development at the Global level. They are pointig especially on dynamical economic growth, growth of World population in the period 1900 – 2050, and necessity of economical growth and development, from one side and utilization natural resources, from other side. Authors emphasizes too, that sustainable agriculture and rural development are perspectives of European and Serbian Agriculture.

Key words: Sustainable, Village, Development, Resources.

Author's address:

Dr Danilo Tomić
Regionalna privredna komora
Mihaila Pupina 6-VII,
21000 Novi Sad
e-mail: filipt@nadlanu.com
dtomic@rpkn.co.yu
mobile: 065/8478965

ЕКОЛОШКИ МЕНАѢМЕНТ КОНСАЛТИНГ И ЗАШТИТА СРЕДИНЕ¹

Б. Михаиловић, Весна Параушић, Владана Хамовић²

Резиме: Домаћа предузећа су годинама своје функционисање базирала на нетржишним принципима. То је довело до све већег заостајања домаће у односу на тржишне економије. Конкуренција и пословни успех мотивисали су предузећа у Србији да примењују принципе тржишног пословања. Консалтинг је један од значајних фактора ефикасне алокације ресурса предузећа и унапређења пословне праксе. Као модел учења и развоја менаџерских способности и вештина омогућава решавање пословних проблема и побољшање пословних перформанси предузећа. Нове методе инвестиционог одлучивања захтевају успостављање везе између економских, социјалних и еколошких критеријума алокације ресурса. Помоћу консалтинга који уважава ситуациони приступ у раду може се постићи баланс између економске ефикасности, друштвено одговорног пословања и стандарда органске производње.

Кључне речи: пословне перформансе, стандарди, одрживи развој, консалтинг, консултантска услуга.

Увод

Консултантска услуга представља препоруку одговарајуће мере, као и помоћ у остваривању те препоруке, која је резултат истраживања,

¹ Рад представља део резултата истраживања на пројекту 149007 “Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску унију” финансираног од стране МНЗЖС.

² Мр Бранко Михаиловић, мр Весна Параушић, истраживач сарадник, истраживач сарадник, др Владана Хамовић, научни саветник, Институт за економику пољопривреде, Београд, e-mail: iepbgdyu@eunet.yu

идентификовања и анализирања проблема у одређеном предузећу. Консултант је стручно лице које даје консултантске услуге. Његово образовање и искуство у комбинацији са реалним и комплетним упознавањем са конкретном ситуацијом омогућавају пружање адекватне помоћи предузећу. Ангажовање консултанта мотивисано је стањем у предузећу које се може окарактерисати као незадовољавајуће а, при том, постоје реални изгледи да се може поправити.

Неопходност консалтинга произилази из природе проблема са којим су се суочила наша предузећа. Наиме, ради се о трансформационим процесима код којих се не могу применити рутинска решења. Истовремено, велики је обим сукобљених интереса који отежавају проналажење задовољавајућег решења. Консултанти су објективни и непристрасни, те лакше идентификују проблем, затим генеришу идеје на основу којих предлажу конкретне акције. Консултантска услуга служи интересу клијента, само уколико консултант професионално обавља своје активности. Професионализам се огледа у независном мишљењу чак и кад се оно разликује од онога што би клијент желео да чује. Непристрасност консултанта захтева значајну самоконтролу нарочито у раду са људима различитих религија, националности или политичке опредељености. Консултантска услуга не сме да буде емоционално обојена или базирана на предрасудама.

У претходном периоду код предузећа у Србији је доминирала производна орјентација која није уважавала захтеве тржишта. Домаћа предузећа су изгубила бренд и традиционална тржишта. Излазак из кризе захтева конституисање тржишно орјентисаних предузећа, што подразумева низ структурних промена, усмерених ка унапређењу ефикасности пословања и прилагођавању захтевима тржишта. Развој предузећа у условима транзиције захтева много више експертских знања, способности и вештина у поређењу са развијеним тржишним економијама где постоји велико акумулирано знање и искуство. Савремена производња подразумева савремене технологије. У том смислу, у циљу испуњења стандарда ЕУ потребно је да консултанти поседују нова уско специјализована знања. У овом раду ће се анализирати улога консалтинга који је фокусиран на еколошки менаџмент и заштиту средине.

Концепт одрживог развоја

Светска конференција за заштиту животне средине и развој је 1987 године презентовала јавности свој извештај “Наша заједничка будућност” (“Our Common Future”), познатији као “Brundtland – report”, по имену

норвешке председнице која је председавала тој комисији. Овај извештај дао је велики подстрек дискусији о критеријумима и условима одрживог развоја, као нове концепције светске економске и еколошке политике. Одрживи развој као могућа етапа ка главном циљу глобалног опстанка захтева темељито преуређење еколошког учинка свих привредних активности. Спецификација и дефинисање конкретних задатака може се наћи у *пословној повељи за одрживи развој* донетој 1991.г. на Другој конференцији светске индустрије о еко-менаџменту. Већина тамо постављених захтева већ је ушла у постојеће еко-менаџмент системе (BS 7750, EVRO-EMAS, ISO 14000).

Приватизација и реструктурирање предузећа стварају основне услове за одрживи развој. У Извештају Европске банке за обнову и развој за 2005 годину транзиција у Србији је оцењена високом оценом (Porter, 2004). Међутим, производња предузећа у Србији недовољно испуњава захтеве тржишта у погледу квалитета, цена, асортимана, рокова испоруке производа и стандарда ЕУ. Ниско коришћење капацитета и немогућност пласмана производа последица су пословне филозофије по којој је производња циљ за себе, при чему је еколошка димензија производње била потиснута у други план. Такав став према економији довео је до повећаних залиха које су додатно увећале и онако већ високе трошкове производње. При том, потребне пословне одлуке нису доношене на време. Истовремено, технолошка, радна и производна дисциплина нису биле на задовољавајућем нивоу. Услов за постизање одрживог развоја је увођење аутоматизације, флексибилнијег технолошког система, постизање високог квалитета производа, ревитализација средстава за рад и др. Од непроцењиве важности је коришћење трансфера знања, примена принципа и метода нове производне филозофије, коришћење погодности информатике и др. Наша предузећа у периоду транзиције треба да обезбеде услове за истраживање нових техника и технологија. Сврха истраживања је побољшање технолошког тржишта. За продужење животног века производње на тржишту неопходно је побољшати изглед производа и креирати разна конструкцијска побољшања и др. Улога консултаната у таквој ситуацији огледа се у анализи насталог стања и предлагању активности ради продужења животног циклуса производа. При томе се дају следеће препоруке (Живановић, 1994: 34):

- потребно је чешће промовисати употребу производа међу постојећим купцима,
- пронаћи нове купце за производе, развијајући на тај начин тржиште,
- предузеће мора одмах да реагује на примећено губљење конкурентности производа или услед појаве система зрелости производа и др.

У том случају неопходно је извршити измену на техничко - технолошким системима из разлога примене Међународних стандарда и прописа. Технологија мора бити у функцији испуњења захтева тржишта као што су: побољшање квалитета, дизајна и повећање конкурентске позиције производа на тржишту. При том, мора се радити на смањењу цене постојећих технолошких процеса, отклањању грешака на улазу технолошког процеса, као и на самом унапређењу технолошког процеса кроз повећање технолошког нивоа. Консалтинг помоћ у сфери технике и технологије захтева од консултаната да запослене и менаџере у нашим организацијама упознају са стандардима, нарочито у области пројектовања производа. Примена стандарда, прописа или препорука има значајну улогу у пројектантском послу и заштити средине. Најчешће коришћени стандарди су: међународни (ИСО), стандарди земаља ЕУ, национални (државни, нпр. ЈУС), предузетнички и др.

Значајан фактор развоја одрживог развоја у Србији је афирмација друштвено одговорног пословања. Реч је о релативно новом концепту који је веома ефикасан у условима глобалне конкуренције. Концепт друштвено одговорног пословања доприноси остварењу економског успеха уз уважавање интереса појединца, друштва и окружења. Наиме, омогућава се алокација ресурса која уважава *трипле боттом лине* критеријум (економски развој, социјални развој, одговоран однос према околини). Одржавање тананог баланса између индустријског развоја и очувања околине доводи до редифинисања постојећих ресурсних комбинација услед нових трошкова преласка на технологије пријатељски настројене према околине (Ђуричин, 2006).

Претпоставка концепта друштвено одговорног пословања је добровољно усвајање мера које доприносе решавању друштвених и еколошких проблема. Ради се о стратешком приступу друштву и партнерском односу према осталим компанијама у окружењу. Истраживања друштвено одговорног пословања (ДОП) компанија у Србији путем анализе односа и ставова јавности и лидера пословног, непрофитног и јавног сектора, указују на следеће закључке³.

- Основне теме ДОП, најчешће прве на уму, биле су: очување околине, односи са заједницом и општа етика пословања. Две најчешће спонтано помињане теме ДОП ретко су се нашле међу темама од највећег значаја за сопствену компанију.

---

³ Резултати истраживања развијености друштвено одговорног пословања у Србији, које је спровео Стратеџик Маркетинг у периоду јануар-јун 2005 године.

- Иако је већина компанија изјавила да, поред стицања профита, има и јасно дефинисане друге мисије, већина наведених мисија тешко се може одвојити од њихове директне улоге у стицању профита.
- До садашњи ангажман на пољу ДОП који је већина компанија могла да наведе углавном се своди на повремене филантропске акције (донације и спонзорства).
- Већина компанија изјавила је да има јасно дефинисан план акција на пољу ДОП за наредне две године, али и у тим плановима доминирају готово искључиво филантропске акције, упркос декларативној тврдњи компанија да се систематски и организовано баве свим основним темама везаним за ДОП.
- Већина компанија, 65%, изјавила је да има блиску сарадњу са локалном заједницом
- Релативно сужена перспектива у поимању ДОП и ширини његовог значаја препознаје се и у опажању мотива компаније за ДОП. Основни мотиви компанија за ДОП је слика компаније у јавности – боља позиција на тржишту.
- Иста, релативно сужена перспектива у поимању ДОП и ширини његовог значаја види се и у схватању главних актера (корисника) ДОП. Као актери ДОП најчешће су наводјени потрошачи, запослени и локална заједница. Само седам компанија навело је друштво у целини као главног актера (корисника) ДОП.
- Упадљива је дискрепанца између позитивних оцена стања ДОП у сопственој компанији и негативних оцена стања ДОП у Србији.
- Иако је недостатак свести о значају ДОП опажен као главна препрека већој иницијативи за ДОП, далеко мањи број фирми наводи едукацију као најважнији подстрек компанијама за ДОП.
- Знатно већи број компанија изјавило је да при избору партнера веома води рачуна да ли се партнер понаша друштвено одговорно, него што има потпуни увид у њихово пословање.
- Већина компанија ипак сматра да је активно спроводјење кодекса одговорног пословања јачи мотив за рад и лојалност од добрих плата.

Резултати претходног истраживања указују на неразвијену свест о друштвено одговорном пословању, мада су уочљиви одређени позитивни помаци у смислу развоја компатибилности са актуелним концептима пословања у развијеним тржишним економијама. За масовну примену

претходног концепта потребан је завршетак транзиције који би створио претпоставке за примену *трипле боттом лине* принципа.

Консултантске услуге у области еколошког менаџмента

Консалтинг се у развијеним земљама Западне Европе и Америке развијао деценијама уназад. У овим земљама активне су консултантске организације које се међусобно разликују по моделу финансирања, организованости и процесу консалтинга. Различити модели саветодавства увек су посредно и непосредно детерминисани друштвеним контекстом у коме институције саветодавства треба да делују (Јанковић, 2006: 581). Истовремено, значајно је истаћи и постојање све веће специјализације консултаната за одређене области. Консултантске услуге у области заштите средине и еколошког менаџмента пружају одређене научно истраживачке организације (институти), Привредна комора Србије (ПКС), саветодавна тела појединих Министарстава, као и приватне консултантске организације које у оквиру пословне понуде имају услуге еколошког менаџмента. У области еколошког менаџмента постоје најмање три облика консалтинг пројеката: 1) дијагноза стања еколошких услова, друштвено одговорног пословања и одрживог развоја; 2) едукација и имплементација стандарда еколошке производње; 3) интервенције у производњи и технологији. Понуда консултантских организација зависи од потреба, тј. тражње на тржишту консултантских услуга. Истовремено, понуда је условљена и кадровским потенцијалом консултантске организације. Најбитнији су искуство и стручност консултаната који омогућавају да се изађе у сусрет захтевима клијената по питању еколошког менаџмента. Еколошки фактор добија на значају, што ствара тражњу за посебним консултантским услугама везаним за пројектовање и инсталирање опреме за смањење/спречавање загађења. Вредност инвестиција на светском еколошком тржишту је порасла са 379 милијарди долара у 1995. години на 518 милијарди долара у 2000. години (UNDO, 1995: 4).

Савремена пољопривреда подразумева савремене технологије. У том смислу, у циљу испуњења стандарда органске производње потребно је да консултанти поседују нова уско специјализована знања. Специјализација консултаната (*tzv. СМС – Subject Matter Specialist*) подразумева познавање специфичних области попут, социо-економског консалтинга, еколошког консалтинга, као и упознавање са новим прописима и стандардима у ЕУ. Последишно, претпоставка успешног консалтинга је континуирана едукација консултаната и размена пословног искуства и иновација путем консултантских удружења. С тим у вези је и постојање стратешког

планирања развоја и повезивања АКИС-а (Система знања и информација у пољопривреди) и различитих центара за едукацију саветодаваца. То могу бити посебни центри за ту намену, али најчешће су то факултети, истраживачки институти, школе и различите институције које, зависно од потреба саветодаваца, пружају додатну едукацију (Јанковић, 2006: 584). На тај начин консултант обогатује своје знање и оплемењује пословно искуство. Сечена знања се даље преносе и омогућавају решавање конкретних пословних проблема клијената.

Ангажовање консултаната од стране компанија у Србији може се разумети као њихова инвестиција у *know-how*, тј. нематеријална средства сопствене компаније. Економска ефективност тако схваћене инвестиције биће већа уколико у процесу консалтинга дође до трансфера знања од консултанта ка клијенту, који ће у будуће моћи самостално да реши или избегне настајање сличног пословног проблема. Тиме не престаје потреба за консалтингом, јер постоје и други аспекти пословања компанија који захтевају додатну стручну помоћ и трансфер знања. У сектору агро бизниса консалтинг представља један од значајних фактора модернизације пословања. У прилог овој констатацији треба навести потврђену чињеницу да улагање у саветодавство (и пољопривредна истраживања) доноси око 40% просечне стопе зараде, што је "много више него друге инвестиције у пољопривредном развоју" (Van den Ban, Hawkins, 1996: 13).

Унапређење менаџерских способности и вештина може се постићи путем квалитетне обуке и едукације. Steeve Gosss, консултант Европске агенције за реконструкцију и Министарства за пољопривреду, шумарство и водопривреду РС, истиче да су добра обука и савети пољопривредним произвођачима најбитнији и најкориснији начин подршке од стране државе⁴. Развој консултантских услуга у области заштите околине под утицајем је приближавања Србије Европској Унији. Тржиште ЕУ чини око 500 милиона купаца. Приступање овом тржишту намеће строжије услове пословања који се огледају у оштријој конкуренцији и бројним прописима из области заштите животне околине, заштите произвођача и потрошача и сл. Досадашња искуства указују да одређени сектори представљају потенцијалне победнике након прикључења ЕУ. Потенцијални победници су: туризам,

---

⁴ У Привредној комори Србије, тј. Њеном Центру за едукацију и стручно образовање за нешто више од три године реализовало се 234 семинара са 102 различите теме, на којима је присуствовало преко 10.000 привредника. Развојем новог пројекта *e-Learninga*, учење на даљину путем интернета, биће омогућена савремена едукација свих корисника, којима ће информације бити доступне 24 сата дневно, 7 дана у недељи. Образовање на даљину, уз доследну примену Болоњске декларације, обезбеђује оспособљавање са стандардизованим садржајем.

транспорт, грађевинарство, финансијске услуге и консултантске услуге у области заштите околине. Традиционалној прерађивачкој индустрији неопходна је модернизација и упознавање са маркетинг логиком.

Консултантске услуге повезане са екологијом и захтевима окружења су релативно нове, али се сматра да ће у будућности овај сегмент тржишта консултантских услуга имати већи значај. У прилог овој констатацији иде чињеница да овај сектор јача код многих земаља које су се прикључиле ЕУ. Оно што је сигурно, то је да су ове услуге интердисциплинарне (Блечић, 2005). Консултантске организације чија је основна делатност рачуноводствени, управљачки и инжењеринг консалтинг присутне су и на овом тржишном сегменту.

Задатак менаџера је да мења производњу, маркетинг, као и коришћење производа или услуга, односно обављање активности, у складу са научним и техничким сазнањима, тако да се спречи озбиљна или неповратна деградација животне средине. Истовремено, потребно је мерити учинак на заштити околине, обављати редовно проверавање заштите животне средине и оцењивање усклађености са интерним захтевима компаније, законским захтевима и другим прописима.

Закључак

Консултантска делатност представља форму преношења знања, како би се елиминисало или бар ублажило непотребно лутање или евентуални промашаји у пословању предузећа у периоду транзиције наше економије. Захтеви ЕУ морају да се преведу на разумљив језик за компаније, којима је фактички потребан савет у вези прихватања нових пословних правила. Последишно, постоји растућа тражња за асистенцијом у имплементацији стандарда ЕУ. Истовремено, односи са клијентима се граде на бази поверења, знања, кредибилитета, разумевања и креативности. Консултанти фактички постају део организације клијента на одређен период. Истовремено, присутан је тренд јачања улоге консултаната током имплементације предложених мера. Њихов значај огледа се у подршци имплементацији пројекта, контроли и евентуалним корективним мерама које побољшавају спровођење консалтинг интервенција.

Литература

1. Блечић, С. 2005. *Међународна трговина консалтинг услугама*, Магистарски рад, Економски факултет, Београд.
2. Друштвено одговорно пословање у Србији, Стратеџик Маркетинг, јануар-јун, 2005, Београд.
3. Ђуричин, Д. 2006. "Транзиција, стабилизација и одрживи развој: Перспектива Србије", Саветовање економиста, Милочер.
4. Јанковић, Д. 2006. "Организациони модели пољопривредног саветодавства у Немачкој", *Економика пољопривреде*, Број ТБ (13-667), 2006.
5. Porter, M., E. 2004. Building microeconomic foundation of prosperity: findings from the business competitiveness index, in *The Global Competitiveness Report (2004-2005)*, Palgrave-MacMillan, New York.
6. Van den Ban, A.W., Hawkins, H.S.1996. *Agricultural Extension*, Blackwell Science, UK.
7. Живановић, Н. 1994. "Структурирање пожељне консалтинг помоћи предузећима у кризи", *Пословна политика*, бр. 6.
8. *Strategies and Policies for the Development of Consulting Engineering Services in Developing Countries*, UNDO, 1995.

Примљено: 23.12.2006.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 65.012.32:631.95

THE ECOLOGICAL MANAGEMENT CONSULTANCY AND ENVIROMENTAL PROTECTION

Branko Miahilović, m.a., Vesna Paraušić, m.a., Vladana Hamović, Ph.D.

Institute of Agriculture Economics, Belgrade, Volgina 15

Abstract

The way of doing business in domestic firms has been based on the non-market principles for a long time. It has created growing imbalance between domestic and market economy. The competition and business success have motivated the firms in Serbia to apply the principles of market economy. Consultancy is one of the most important factors of effective location of company resources and improving business practice. As learning and development model of manager's abilities and skills enables solving problems of businees and improving business performance of company. New investion methods of decision making require establishing relation between criteria location of economics, socials and ecologicals factors. Consultancy that respects situation approach in practice can gain balance of economic efficiency, social responsible work and organic production standards.

Key words: business performances, standards, sustainable development, consultancy, consulting service.

Author's address:

Mr Branko Miahilović,
Institute of Agriculture Economics, Belgrade,
Volgina 15
E-mail: brankomih@neobee.net
Tel: +381 11 2972 858

КОРИШЋЕЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА У ДРЖАВНОЈ СВОЈИНИ ПРЕМА НОВОМ ЗАКОНУ¹

З. Симоновић, Д. Цвијановић²

Апстракт: Аутори у овом раду говоре о коришћењу пољопривредног земљишта у државној својини према новом Закону о пољопривредном земљишту. Закон даје нова решења о начину издавања у закуп пољопривредног земљишта у државној својини. Ова решења су изазвала и неке од примедби које се односе првенствена на начин давања у закуп пољопривредног земљишта у државној својини. На крају рада дају се нека од искустава земаља у окружењу у првом реду Мађарске, Словеније и Хрватске по питању давања у закуп пољопривредног земљишта у државној својини.

Кључне речи: коришћење пољопривредног земљишта. државна својина, закуп.

Увод

Актуелна настојања наше земље садржана су у жељи да се постане члан Европске уније у неком скоријем времену. Надлежни државни органи у духу ових настојања врше праћење, примену и прилагођавање наше законске регулативе регулативи Европске уније. У складу са овом политиком су и мере које је преузело Министарство пољопривреде које се огледају у регистрацији сељачких газдинстава и давању краткорочних и дугорочних кредита, као и у успостављању система директних плаћања на рачуне произвођача. Министарство је читавим низом системских закона и уредби покушало да отклони вишедеценијске пропусте у пољопривреди. Усвајањем Стратегије развоја пољопривреде Србије остварени су услови за доношењем читавог

¹ Рад представља део резултата истраживања на пројекту бр. 149007Д “Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у Европску Унију“ финансираног од стране МНЗЖС.

² Мр Зоран Симоновић, др Драго Цвијановић Институт за економику пољопривреде – Београд, Волгина 15.

низа нових прописа. У ове прописе нарочити значај имају Закон о пољопривреди и Закон о пољопривредном земљишту.

Закон о пољопривредном земљишту донет је током 2006. године. Закон садржи нова решења која су прилагођена принципима Устава Републике Србије из 2006. године.³ Но и поред тога овај закон је изазвао многе полемике у нашој јавности.

У нашим даљим излагањима ми смо посветили пажњу новим решењима која су дата према Закону о пољопривредном земљишту а односе се нарочито на област коришћења пољопривредног земљишта у државној својини.

1. Право располагања и управљања земљиштем које је у државној својини

Помоћу Закона о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине држава је извршила подржављење друштвене својине. На овај начин држава је себи олакшала управљање пољопривредним земљиштем.⁴ На основу овог закон уводи се државна својина на пољопривредно земљиште. Друштвена својину која је до доношења овог закона имала доминантан карактер, се укида.

Држава преко ресорног Министарства управља и располаже пољопривредним земљиштем које је у државној својини. Програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта поверен је надлежном органу јединице локалне самоуправе (члан 60). Наредни члан омогућује да се пољопривредно земљиште у државној својини може дати без надокнаде на коришћење образовним установама – школама, стручним пољопривредним службама и социјалним установама у површини од 100 до 1000 хектара у зависности од типа установе. Одлуку о давању земљишта на коришћење доноси орган локалне самоуправе уз сагласност Министарства.

---

³ У члану 88 Устава Републике Србије истиче се следећи став: «Коришћење и располагање пољопривредним земљиштем, шумским земљиштем и градским грађевинским земљиштем у приватној својини, је слободно. Законом се могу ограничити облици коришћења и располагања, односно прописати услови за коришћење и располагање да би се отклонила опасност од доношења штете животној средини или да би се спречила повреда права и на законом заснованих интереса других лица», www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/ustav/Ustav_Srbije_lat.pdf.

⁴ Закон о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине, Службени гласник РС, бр 49/92.

2. Начин издавање у закуп пољопривредног земљишта у државној својини

Закон о пољопривредном земљишту посвећује доста пажње питању закупа пољопривредног земљишта и то од члана 62 до члана 71. По питању коришћење пољопривредног земљишта у државној својини Закон по први пут изједначаје пољопривреднике (физичка лица) и комбинате и омогућује им да под једнаким условима користе пољопривредно земљиште, с тим што се то исто пољопривредно земљиште не може дати у подзакуп. Стари Закон није познао ова решења. По старом закону још увек је фигурирала друштвена својина као облик својине. Закуп пољопривредног земљишта такође није био уређен према старом закону.⁵

Поступак за издавање пољопривредног земљишта према Закону је регулисан тако што локална самоуправа расписује огласе за давање у закуп овог типа земљишта а Министарство пољопривреде одлучује са којим ће понуђачем закључити уговор. Законом није прописано, али се из постојећих решења у законима која се односе на оглашавање располагања имовином у државној својини, може закључити да било исправно да то буду неке од дневних новина које се продају у Републици, а не у локалном јавном гласилу. Уговор би по правилу требало да буде закључен са понуђачем који је понудио најповољније услове.

Површине које се дају у закуп нису Законом ограничене. Пољопривредник који је заинтересован а уколико може да обради у закуп може да узме хиљаду и више хектара. Помоћу овог закона пољопривредници ће моћи први пут да закупе у аренду пољопривредно земљиште које је у државној својини и то на период од 1 до 20 година, у зависности којом делатношћу ће да се баве. За засаде воћа (јабука, шљива, вишња) или винограда, или рибњака одобрава се закуп од двадесет година. За производњу ратарских култура период закупа се одобрава на период од пет година.

Почетна цена за закуп земљишта не може бити нижа од 70% од тржишне цене закупа на подручју на којем се земљиште налази. Подаци о тржишној цени треба да се добију од надлежних органа.

Законом су одређени случајеви у којима под одређеним условима, поједина лица имају право првенства закупа пољопривредног земљишта. Битно је да лице које испуњава услове за право првенства закупа то право може да оствари ако прихвати највишу понуђену цену. Испуњеност услова за добијање права првенства закупа доказује се искључиво изводима из

---

⁵ Закон о пољопривредном земљишту, Службени гласник РС, бр. 49/92, 53/93, 67/93, 48/94, 46/95, 54/96, 14/2000 и 101/2005 - др. закон)

одговарајућих јавних књига о евиденцији непокретности, што би требало да смањи злоупотребе у досадашњој пракси давања на коришћење пољопривредног земљишта у друштвеној својини.

На основу одлуке о давању у закуп пољопривредног земљишта у државној својини закључује се уговор између Министарства и закупца. Садржина уговора је прописана Законом, што подразумева да се закључује у писаној форми, али није предвиђена овера потписа на уговору у суду, што би с обзиром на предмет уговора и могући дуг рок трајања било целисходно.

Средства остварена од давања пољопривредног земљишта у државној својини у закуп у висини од 60% приход су буџета Републике Србије, а у висини од 40% буџета јединице локалне самоуправе.

Средства остварена од закупа земљишта које се налази на територији аутономне покрајине, у висини од 30% приход су буџета Републике Србије, у висини од 30% буџета аутономне покрајине, а у висини од 40% јединице локалне самоуправе.

Пољопривредно земљиште у државној својини може се заменити са пољопривредним земљиштем у другом облику својине, под условом да имају исту тржишну вредност. Уговор о замени закључује Министарство и власник земљишта које се замењује.

3. Неке од примедби на начин давања у закуп пољопривредног земљишта у државној својини

Изједначавање физичких лица са правним лицима по питању права узимања у закуп пољопривредног земљишта у државној својини данас се оспорава највише из разлога јер се овим Законом омогућује цепање репроцелине у производњи, долази до спречавања веома уносне семенске производње, концентрације квалитетних стада говеда и свиња, смањује се тендерска цена комбината, угрожава опстанак већ приватизованих предузећа и задруга. Цепање државног земљишта на табле од по 50 ха чини немогућим примену интезивне ратарске производње, са крупном механизацијом. Најбољи начин за опстанак ситних газдинстава не би требало тражити у устињавању државног пољопривредног земљишта јер излаз за је у његовом повезивању у задруге или у пословном повезивању са крупним фирмама и системима, сматрају противници овог закона.⁶

---

⁶ Зелене стране, Закон - на поправни, Издаје фонд Рибникар – Политика, број 51, 30. јануар 2007, 4 – 6.

Примедбе Закону су упућена и на начин одлучивања о томе коме издати пољопривредно земљиште у државној својини. Одлучивање о стратешким питањима везаним за овај закон спуштени су на ниво локалне самоуправе. На овај начин наша земља уводи јединствени систем лицитације о државном пољопривредном земљишту који не постоји нигде у Европи. У земљама Европске уније цена закупа се одређује на државном нивоу на бази реалних економских параметара.

4. Искуства земаља у окружењу по питању давања у закуп пољопривредног земљишта у државној својини

Према Хрватском Закону о пољопривредном земљишту из 1994. године допуњеном 2005. године није регулисано питање издавања државног пољопривредног земљишта у закуп. Решења која су дата у Закону односе се првенствено на необрађено пољопривредно земљиште. Овакво земљиште се може дати правним и физичким лицима у закуп на период од три године. О издавању оваквог државног пољопривредног земљишта одлучују органи јединице локалне самоуправе.⁷

Словенија је за разлику од других земаља у транзицији задржала своју традиционалну власничку структуру пољопривреде. Више од 99% пољопривредних газдинстава остало је у приватном власништву. Мањи део пољопривредног земљишта је био национализован. На национализованом земљишту развила су се друштвена газдинства. Овакве карактеристика у периоду транзиције довеле су до тога да није дошло до веће власничке трансформације пољопривреде. У поступку денационализације и приватизације који је у Словенији започео 1991. године усвајањем Закона о денационализацији, сва пољопривредна земљишта и шуме, са којима су располагала друштвена газдинства и комбинати постали су државно власништво. Формиран је посебан Фонд пољопривредних земљишта и шума Републике Словеније, који газдује тим земљиштима. Пољопривредна предузећа од њега унајмљују земљишта за своју производњу. Фонд такође има функцију да враћа земљиште првобитним власницима у поступку денационализације.⁸

---

⁷<http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1994/0982.htm> и http://www.hzpss.hr/zakoni_doc/zakonizemljiste_008.htm

⁸ Тинца С. Волк, Утицај аграрне политике на развој пољопривреде Словеније у периоду транзиције и укључења у Европску унију, Друштво аграрних економистов Словеније и Друштво аграрних економиста Србије, Љубљана, Београд 2004, 112.

У Мађарској је после првих почетних грешака у приватизацији великих земљишних комплекса нађено решење да се све земљиште које није имало власника прогласи за државно. Потом је земљиште уступано, без лицитације, на основу права пречег корисника, великим пољопривредним организацијама на коришћење на период од 20 година, за цену од 100 евра по хектару. На овај начин држава је сачувала репродукциону целину која је полазила од биљне и сточарске производње а завршавала се са прерађивачким капацитетима, који су пројектовани на бази постојећих сировина у непосредној близини.⁹

Закључак

Закон о пољопривредном земљишту донео је нова решења о начину коришћења земљишта у државном власништву. Омогућио је физичким лицима да државно земљиште узимају у вишегодишњи закуп. Одлуку о давању закупа на државном земљишту препуштено је јединицама локалне самоуправе. Управо ова решења су највише оспоравана од противника овог Закона. Оно што се може одмах приметити је да ова решења доприносе уситњавању великих парцела, доводе до губитка површина обрадивог земљишта. Јер за сваку парцелу мораће да се ураде прилазни путеви или комуникације. На овај начин онемогућиће се примена агротехничких мера, најсавременије механизације итд. Препуштање одлука о издавању државног пољопривредног земљишта у закуп органима јединица локалне самоуправе може да доведе до многих злоупотреба. Штетна и контрапродуктивна примена овог Закона у крајњој мери може да учини велику штету државним пољопривредним комбинатима.

На основу искустава земаља у окружењу можемо да видимо да друге земље немају оваква решења каква даје наш Закон о пољопривредном земљишту. По свему судећи ова решења која су дата у Закону су оригиналне идеје наших стручњака. Вероватно да је идеја законописаца била да омогући лакше и по равноправним условима коришћење пољопривредног земљишта у државном власништву и физичким лицима, али није се гледало на општи интерес државе и државних пољопривредних комбината. Можда је решење да се овај Закон измени или допуни неким новим решењима која би била у опште државном интересу а уједно би била прихватљива за све.

---

⁹ Пик Бечеј, пољопривреда у Бечеју, Двоброј 461 – 462, 19 јул 2005, Бечеј, 2.

Литература

1. <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1994/0982.htm>
2. http://www.hzpss.hr/zakoni_doc/zakonizemljiste_008.htm
3. Пик Бечеј, Пољопривреда у Бечеју, Двоброј 461 – 462, Бечеј, 19 јул 2005.
4. Тинца С. Волк, Утицај аграрне политике на развој пољопривреде Словеније у периоду транзиције и укључења у Европску унију, Друштво аграрних економистов Словеније и Друштво аграрних економиста Србије, Љубљана, Београд 2004
5. www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/ustav/Ustav_Srbije_lat.pdf
6. Закон о пољопривредном земљишту, Службени гласник РС, бр. 49/92, 53/93, 67/93, 48/94, 46/95, 54/96, 14/2000 и 101/2005 - др. закон).
7. Закон о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине, Службени гласник РС, бр 49/92.
8. Зелене стране, Закон - на поправни, Издаје фонд Рибникар – Политика, број 51, 30. јануар 2007.

Примљено: 23.12.2006.

Одобрено: 30.03.2007.

Мр Зоран Симоновић, др Драго Цвијановић

---

rezime na engleskom (fali)!!!!!!

ПРИКАЗИ КЊИГА

Др Весна Поповић и Мр Бранко Катић

" УВОЗНА ЗАШТИТА И ПОДРШКА ИЗВОЗУ ПОЉОПРИВРЕДЕ
СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ПРИСТУПАЊА СТО И ЕУ "

Издавач: Институт за економику пољопривреде, Београд, 2007, 218 страна

У издању Института за економику пољопривреде-Београд, почетком 2007. године изашла је монографија «УВОЗНА ЗАШТИТА И ПОДРШКА ИЗВОЗУ ПОЉОПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ПРИСТУПАЊА СТО И ЕУ», чији су аутори Др Весна Поповић и Мр Бранко Катић. Ова обимна монографија (218 страна са анексима-табелама, формат Б5), изложена је, поред Предговора и Закључних разматрања, у пет посебних аналитичких поглавља, у којима се свеобухватно и врло детаљно разматрају комплексна питања економске и аграрне политике, која ће суштински утицати на будућност аграрног и руралног развоја Србије.

Овде се заправо детаљно анализирају специфични унутрашњи и спољни услови и ограничења у којима су започета и паралелно теку два, за пољопривреду и укупну економију Србије, изузетно значајна паралелна процеса–преговори о приступању Светској трговинској организацији (СТО) и придруживању Европској унији (ЕУ). Преговори Србије са СТО отпочели су фебруара 2005. године, подношењем захтева Генералном савету СТО за одвојени пријем Србије у СТО и интензивирани подношењем Меморандума о спољнотрговинском режиму о приступању СТО. С друге стране, Савет министара ЕУ, почетком октобра исте године, одобрио је почетак преговора о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању ЕУ. Аутори полазе од премисе да пуноправно укључивање у међународне организације и институције, са посебним тежиштем на укључивање у СТО и ЕУ, представља један од приоритетних економско-развојних и политичких циљева Републике Србије.

Досадашња искуства су показала да се у оваквим преговорима најтеже долази до усаглашених решења управо у области пољопривреде. То је узроковано низом биотехнолошких, производно-структурних, економско-тржишних, али и социјално-политичких специфичности пољопривреде, због чега је, последично, овај сектор "високо осетљив" не само са аспекта

либерализације увозне заштите, него и са аспекта интерних субвенција и директне подршке извозу аграрних производа.

Аутори монографије су се прихватили подухвата да аналитички детаљно сагледају управо ова два комплексна питања - увозна заштита и извозни подстицаји пољопривреде, с намером да понуде поуздану аналитичко-документациону основу и одговарајуће препоруке за формулисање конкретних националних одлука у овим областима. Стога су приступили свеобухватној анализи, првенствено институционалних услова међународног окружења (захтева СТО и ЕУ), споразума о слободној трговини са земљама у региону, Споразума о аутономним трговинским мерама са ЕУ, затим анализи важеће законске спољнотрговинске регулативе, царинских тарифа изабраних земаља у окружењу и ЕУ и регионалних искустава у припреми споразума о стабилизацији и придруживању са ЕУ, као и анализи извозно/увозних токова, обрачуна обима извозних субвенција и, на крају, комплексној анализи нивоа конкурентности по појединим секторима пољопривреде.

У поглављу II ДОХА РУНДА СТО ПРЕГОВОРА, разматра се ток ових преговора у сектору пољопривреде, посебно са аспекта увозног приступа који је регулисан Споразумом о пољопривреди (тарифе, тарифне квоте, управљање тарифним квотама, заштитна клаузула) и даје посебан осврт на економије у транзицији и нове чланице. Такође се ови преговори детаљно разматају и са аспекта извозних субвенција пољопривреде (директне извозне субвенције, извозни кредити, извозне гаранције и осигурање извоза, помоћ у храни, државна извозна трговинска предузећа, извозна ограничења). Разматрања у овом поглављу омогућавају сагледавање сложености укупне проблематике преговора у оквиру СТО, посебно преговора у области пољопривреде, које иначе карактеришу спори помаци и чести застоји.

Поглавље III СТРУКТУРА ТАРИФНЕ ЗАШТИТЕ У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ, посвећено је детаљној анализи целокупне регулативе у овој области: Закон о спољнотрговинском пословању, Одлука о разврставању робе на облике извоза и увоза, Закон о посебној дажбини при увозу пољопривредних и прехрамбених производа, Одлука о висини посебних дажбина при увозу пољопривредних и прехрамбених производа, Закон о девизном пословању, Царински закон, Одлука о сезонским царинским стопама на увоз одређених пољопривредних производа, Закон о царинској тарифи, Царинска тарифа. Поред анализе институционалних решења и оцене токова и нивоа либерализације спољнотрговинских режима, овде су изведене и прецизне рачунице о висини просечне царинске заштите по свим главама хармонизоване

царинске тарифе(1-24) односно по тарифним ставовима из прве 24 главе које се односе на пољопривреду.

У поглављу IV НИВО ТАРИФНЕ ЗАШТИТЕ И МОДАЛИТЕТИ ТРГОВИНСКИХ ПРЕФЕРЕНЦИЈАЛА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ, полазећи од опредељења СТО да се увозна заштита хармонизује исказивањем преко ad valorem тарифа, компаративно се анализирају ниво и структура увозне заштите (преко тарифних еквивалената) између Србије и ЕУ. Затим се анализирају циљеви и ефекти седам важећих билатералних споразума о слободној трговини које је Србија(СРЈ/СЦГ) закључила у оквиру Пакта стабилности ЈИЕ, у којима су(иако на истим принципима и у стандардизованој форми) примењени различити модалитети либерализације аграрног тржишта. Посебно се анализирају Споразум са Руском Федерацијом и Споразум о аутономним трговинским мерама ЕУ. Разматрана су и нека решења из Споразума о стабилизацији и придруживању Хрватске и ЕУ, која могу бити коришћена у преговорима Србије и ЕУ.

Пето поглавље СПОЉНОТРГОВИНСКА РАЗМЕНА И ПОДРШКА ИЗВОЗУ У ПОЉОПРИВРЕДИ СРБИЈЕ, представља врло занимљиву и корисну анализу спољнотрговинске размене пољопривреде и прехранбене индустрије у периоду 2001-2005. године, при чему се детаљније анализирају извозно-увозни токови и степен концентрације извоза и увоза пољопривреде и прехранбене индустрије, са употребљивим налазима и констатацијама (нпр. само 69 производа се јавља у извозу а да исти нису и увожени; 279 производа је само увожено а да истих нема у извозу, итд). Посебно се анализира систем подстицаја извоза пољопривредних и прехранбених производа, односно обрачун нивоа извозних субвенција у сектору пољопривреде, указујући на значајне разлике зависно од извора података.

У поглављу VI КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ, (које је и најобимније-око 70 страна), извршена је комплексна анализа "осетљивости" сектора пољопривреде у условима неминовне либерализације, и то за десет значајнијих линија/група производа: говедарство, овчарство, свињарство, живинарство, жита и производи од жита, уље и шећер, повртарство, воћарство, вино и дуван. Аутори с правом полазе од става да се либерализација домаћег тржишта може извршити на више начина, те да изабрани модел либерализације мора бити у складу са предностима односно недостацима производа/групе/сектора производа, спољно-трговинским билансом одређеног производа или хомогене групе (исте карактеристике за више производа, супститутиван карактер, сличан спољно-трговински биланс, сличан социјални ефекат на ширу заједницу), тренутним и потенцијалним

нивоом конкурентности и другим факторима битним за креирање оптималног нивоа увозне заштите. Стога је овде, на основу сагледавања свих наведених фактора, разматрано **пет могућих модела либерализације** домаћег тржишта, који би били примењени на све пољопривредно-прехрамбене производе из ЕУ, и то: (1) интензивна либерализација, (2) интензивна у корацама (фазна) либерализација, (3) прогресиван модел либерализације, (4) одложен модел либерализације и (5) одложен у корацама (фазни) модел либерализације. Суштински квалитет разматрања у овом поглављу чине конкретне, добро аргументоване и врло употребљиве препоруке о начину и динамици либерализације тржишта за готово све пољопривредне и прехрамбене производе.

Аутори су, у **ЗАКЉУЧНИМ РАЗМАТРАЊИМА**, на основу свеобухватних анализа у овој монографији, формулисали конкретне ставове, препоруке и сценарије за доношење стратешких одлука које се односе на либерализацију аграрног тржишта, значајних за остваривање приоритетних циљева Србије у овој области - приступању СТО и придруживању ЕУ: у преговорима о прикључењу Србије СТО, дефинисање Листе концесија ускладити са обавезама из започетих преговора о Споразуму о стабилизацији и придруживању са ЕУ и обратно; узети у обзир да ће пољопривреда ЕУ и даље бити заштићена релативно високим царинским стопама; да ће у оквиру асиметричног приступа бити дозвољен преференцијални приступ пољопривредним производима пореклом из Србије тржишту ЕУ (са изузетком неколико производа за које су одређене квоте – јунеће месо, шећер и вино); да ће Србија за известан број производа који се увозе из ЕУ примењивати снижене прелевмане (50% до 80% нивоа на увоз из трећих земаља). Наглашавају да Србија може да прихвати само поступну либерализацију, уз уобичајену поделу производа на три групе: неосетљиве, мање осетљиве и посебно осетљиве. У дефинисању прве групе, тзв. неосетљивих производа, код којих се царине и друге дажбине истог дејства укидају даном ступања на снагу Споразума, Србија ће имати највише могућности да одговори захтевима за либерализацијом, јер ту су: производи које не увозимо; производи са најнижим степеном постојеће заштите (стопа од 1-3 %); производи које извозимо а не увозимо; производи код којих је степен заштите у Србији нижи него у ЕУ; производи које увозимо а не производе се у Србији; неки производи значајни за процес репродукције (приплодна грла, дефицитарна семенска роба и сл.). У другу групу, тзв. мање осетљивих производа, спадали би производи код којих ће се либерализација остваривати постепено, водећи рачуна да рок буде што дужи, до пред само укључење у ЕУ, уз могућност увођења квота. Одабир ових производа захтева веома пажљиву анализу. Трећа група, тзв. осетљивих

производа, обухватала би производе који носе највећи допринос пољопривреде и прерађивачке индустрије укупном БДП, основ су доходне стабилности произвођача и прехранбене сигурности становништва, и за њих би свакако требало увести режим квота уз постепено снижавање царинске заштите.

На основу анализа у овој монографији проистиче општи закључак да нагла либерализација увозне заштите пољопривреде није прихватљива, јер би била погубна за цео сектор, посебно за поједине гране (нарочито сточарство), као што ни несразмерна заштита није прихватљива (за партнере са којима се преговара, а дугорочно и за наше тржиште). Неопходна је поступност у добро (оптимално) одмереном временском периоду, у коме би се са повећањем ефикасности постепено смањивао степен заштите, односно повећавао степен либерализације домаћег аграрног тржишта. Стога ће заштита пољопривреде Србије базирати на тарифним стопама и увозним квотама, уз могућност комбиновања нивоа и динамике, као што је такав приступ био примењен и код других држава/наших суседа у преговорима за закључивање споразума о стабилизацији и придруживању и прикључивање СТО.

У политици прилагођавања политике подстицања аграрног извоза, имајући у виду важеће аутономне трговинске олакшице ЕУ на увоз из Србије; регионалну оријентацију и спољнотрговинску и конкурентску позицију у извозу субвенционисаних производа; важећу административну шему обрачуна извозних субвенција и, нарочито, одлуку VI Министарске конференције СТО (децембра 2005.) о утврђивању рока за укидање извозних субвенција до краја 2013. године - треба приступити постепеној елиминацији извозних субвенција у прелазном периоду и преусмеравању средстава за ове намене у подршку инфраструктури, едукацији, тржишној промоцији и маркетингу пољопривредних производа, чиме ће се индиректно оснажити извозни потенцијал пољопривреде.

Истраживања и свеобухватне анализе комплексних питања економске и аграрне политике изложене у овој монографији, као и њихови резултати саопштени у форми ставова, препорука и сценарија за доношење стратешких одлука о модалитетима либерализације аграрног тржишта, у оквиру два паралелна, за пољопривреду и укупну економију Србије изузетно значајна процеса–преговори о приступању СТО и придруживању ЕУ, чине ову монографију једним од најквалитетније припремљених аналитичких докумената који су, на тему реформи система увозне заштите и либерализације спољнотрговинских режима, припремљених код нас последњих година. Монографија представља не само поуздану аналитичко-документациону основу, него и инструктивни образац за

конципирање конкретних мера и избор одговарајућих сценарија реформи у овим секторима. Колико је овако детаљан (у неким деловима чак непотребно екстензиван) аналитички материјал недостајао, могу посведочити личним искуством својевремено главног преговарача за пољопривреду у припреми споразума о слободној трговини које је Србија (СРЈ/СЦГ) закључила са девет земаља у оквиру Пакта стабилности ЈИЕ, у којима су (иако припремани на истим принципима и у стандардизованој форми) примењени различити модалитети либерализације аграрног тржишта (уосталом као и каснији модел споразума ЦЕФТА који је и настао на искуству из поменутих споразума), а који се очекују као решења и у споразуму о стабилизацији и придруживању са ЕУ, као и у процесу приступања СТО.

Због свега напред наведеног, а првенствено због њене практичне употребљивости у процесу преговора о приступању СТО и придруживању ЕУ, ова монографија несумњиво заслужује посебну пажњу. Нарочито је значајно што ће резултати овог свеобухватног истраживања, једног неспорно врло осетљивог сегмента аграрне и укупне економске политике, бити доступни не само надлежним државним органима који ће учествовати у тим процесима преговарања (који ће вероватно обележити блиску будућност Србије), него и најширој стручној јавности – менаџерима у привредним друштвима, аналитичарима у институтима, коморама и министарствима, као и наставницима и студентима на високошколским установама, дакле свима који се баве проучавањем (неизвесне) европске будућности Србије.

Др Милан Р. Милановић,
редовни професор Мегатренд универзитета, Београд

Агробанка

МИ ИМАМО РЕШЕЊЕ ЗА ВАШЕ ПОТРЕБЕ

Брзе кредитне линије за мала и средња предузећа клијенте Агробанке

Кредити за примарну производњу,
извозне програме, набавку репроматери-
јала и опреме у земљи и иностранству....

Ефикасан динарски и девизни платни промет

Можете га обављати у свакој од близу
100 експозитора Агробанке, уз повољне
накнаде и минималне трошкове

Саветодавна подршка

Консултантске услуге по динарским и
девизним пословима без накнаде

Електронско банкарство - 24 часа у контакту са Агробанком

Електронски можете вршити све
врсте плаћања и примати уплате,
проверити стање и промет на својим
рачунима (телефоном, SMS поруком,
Интернетом), преузети извод, архивирати
га, јефтиније 20% од класичних трансакција.

VISA BUSINESS - за пословне људе велика предност

Погодна је за плаћање авионских
карата, хотела, горива и других роба и
услуга на више од 25 милиона продајних
места широм света. Модел кредитирања је
charge.

Својим клијентима инсталирамо POS
терминале без накнаде.

Будите конкурентни, плаћајте електронски!

АГРОБАНКА ПРАВИ ПАРТНЕР ЗА ДОБАР БИЗНИС

**Сигурно - повољно - мобилно,
дођите и изаберите!**

Пољопривредна банка Агробанка а.д. Београд
11000 Београд, Сремска 3-5; Тел:011/2637-622
www.agrobanka.co.yu pr@agrobanka.co.yu

Виза-свуда, у свакој прилици!

СТИМУЛАТИВНА ШТЕДЉА

7.5% на девизну штедњу од преко 50.000 евра,
орочено преко 3 месеца
19.5% на орочену динарску штедњу на 12 месеци
Каматне стопе су на годишњем нивоу, ефикасна и
популарна у земљи. www.agrobanka.co.yu

**NAUČNI INSTITUT
ZA RATARSTVO I POVRTARSTVO
NOVI SAD**

**SEJMO
DOMAĆE**

**10% NOVI SAD, MAKSIMA GORKOG 30
TEL: 021/4898-100; FAX: 021/621-212
[http: www.ifvcns.co.yu](http://www.ifvcns.co.yu)**

promont group

PROJEKTOVANJE - PROIZVODNJA | MONTAŽA | D.O.O.

PROJEKTOVANJE I IZVOĐENJE

- Termo - tehničkih instalacija za objekte visokogradnje i ostale objekte niskogradnje
- Toplovoda
- Unutrašnjih gasnih instalacija
- Merno - regulacionih stanica
- Distributivnih gasovoda od polietilena
- Gasovoda srednjeg pritiska
- Grejnih instalacija
- Instalacija vodovoda i kanalizacije
- Instalacija ventilacije i klimatizacije
- Sistema za navodnjavanje
- Građevinski radovi na objektima visokogradnje.

RG - 1

KMRS G - 4

PROIZVODNJA

KMRS G - 6

- Regulatora pritiska gasa RG - 1
- Kućnih merno - regulacionih setova: KMRS G - 4, KMRS G - 6, KMRS G - 10, KMRS G - 16, KMRS G - 25, KMRS G - 40

promont group

PROJEKTOVANJE - PROIZVODNJA | MONTAŽA | D.O.O.

Privrednikova 4b, 21000 Novi Sad
tel/fax: 021/443-195, 444-673
promontgroup@eunet.yu
www.promontgroup.co.yu

УПУТСТВО АУТОРИМА

Научни часопис **ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ** објављује оригиналне научне радове, прегледне чланке, стручне радове, претходна соопштења, приказе и осврте. Радови који се категоризују као научни морају имати две позитивне **рецензије**, према Стандардима МНЗЖС и Правилима Уредништва. Аутор је анониман за рецензента а рецензент је анониман за аутора рукописа. Рецензент аутономно вреднује рукопис: може дати позитивну рецензију, предложити дораду или дати негативну рецензију рукописа. Позитивно рецензиран рукопис се не враћа аутору нити се аутор упознаје са текстом рецензије. Рукопис који је за дораду, враћа се редакцији која га стога прослеђује аутору, уз текст анонимне рецензије. Негативно оцењен рукопис враћа се аутору, уз текст анонимне рецензије. Молимо ауторе да се придржавају следећих упутстава.

- Рад припремити на рачунару, програм **Word for Windows**, фонт **Times New Roman** – ћирилица, **size 11**

- **Наслов рада:** центриран, size 12, bold; **међунаслови:** size 11, bold *italic*.

- **Име аутора:** испод наслова рада са академским, односно научним звањем, седиштем и називом организације запослења.

- **Резиме** (до 150 речи, треба да садржи општи приказ теме, методологију рада, резултате и закључак) и **кључне речи**, испод имена аутора.

-**Називи и заглавља табела** морају бити на **српском** и **енглеском** језику.

- **Обим рада:** до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), формат А4, маргине: горе 5.5, доле 5.0, лево 4.0, десно 3.5, проред 1.0. Препоручује се ауторима да у раду приказују само сводне, најнеопходније табеле.

- **Литература:** на крају рада, пре абстракта на енглеском, и то: презиме и име аутора (година издања), *наслов рада*, издавач, место издања и број стране. За радове из часописа навести назив часописа и број свеске. Библиографске јединице навести азбучним редом према презимену аутора, односно наслова.

- **Абстракт** (до 150 речи) и **кључне речи**, са насловом рада и адресом аутора на **енглеском** језику (фонт **Times New Roman**, латиница, **size 11**), после литературе.

-На крају рада се наводи **пуна адреса аутора**, број телефона и Е-mail адреса.

Рад доставити на **e-mail:** iepbgdvu@eunet.yu или milanrmilanovic@yahoo.com и поштом у два примерка, на адресу: "**ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ**", Београд, Волгина 15.